

องค์ความรู้

เกษตรทฤษฎีใหม่ ตามภูมิสังคม

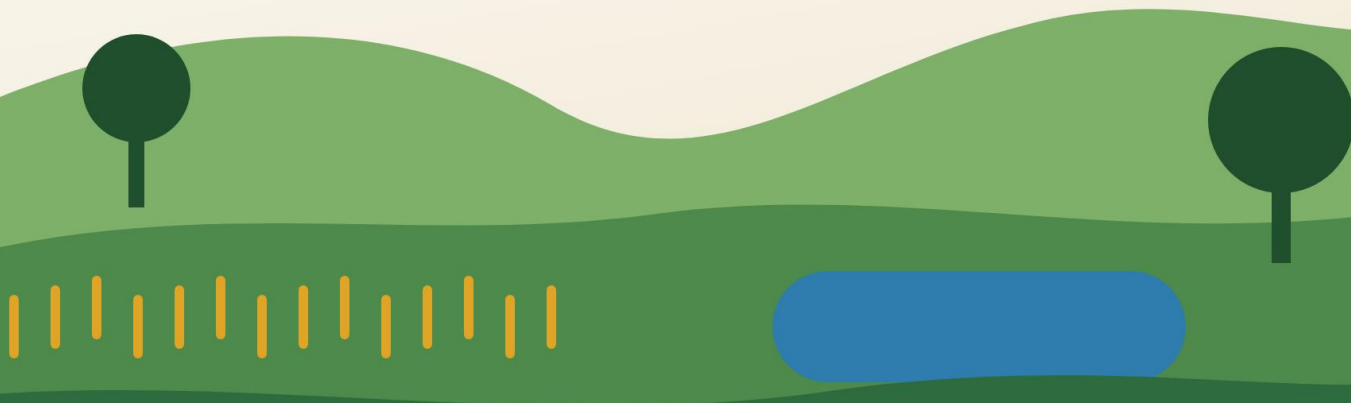
ถอดบทเรียนจากเกษตรกรต้นแบบ 10 กรณีศึกษา 4 ภูมิภาค
จากการสังเคราะห์องค์ความรู้เกษตรทฤษฎีใหม่ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจ
พอเพียง ตามภูมิสังคม บนฐานคิดหลักการทำงาน

ภาคกลาง

ภาคเหนือ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาคใต้

สำนักงานพิพิธภัณฑ์เกษตรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ปีงบประมาณ พ.ศ. 2569

องค์ความรู้ เกษตรทฤษฎีใหม่ตามภูมิสังคม

ถอดบทเรียนจากเกษตรกรต้นแบบ 10 กรณีศึกษา 4 ภูมิภาค
จากการสังเคราะห์องค์ความรู้เกษตรทฤษฎีใหม่
ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตามภูมิสังคม
บนฐานคิดหลักการทำงาน

คำนำ

“องค์ความรู้เกษตรทฤษฎีใหม่ตามภูมิสังคม” ฉบับนี้ เรียบเรียงและสังเคราะห์จากรายงานผลการศึกษาเรื่อง “การสังเคราะห์องค์ความรู้เกษตรทฤษฎีใหม่ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงตามภูมิสังคม” ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพจากกรณีศึกษาเกษตรกรต้นแบบจำนวน 10 ราย/กลุ่มครอบคลุมพื้นที่ทั้ง 4 ภูมิภาคของประเทศไทย โดยมุ่งทำความเข้าใจการนำแนวคิดเกษตรทฤษฎีใหม่หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และหลักการทรงงาน มาประยุกต์ใช้กับสภาพพื้นที่และวิถีชีวิตจริงของเกษตรกร

หัวใจสำคัญของการศึกษาครั้งนี้อยู่ที่การทำความเข้าใจว่า “เกษตรทฤษฎีใหม่ในชีวิตจริงไม่ได้หมายถึงการนำผังหรือสัดส่วนพื้นที่ไปลอกให้เหมือนกันทุกพื้นที่” แม้หลักการจัดสรรพื้นที่ 30 : 30 : 30 : 10 จะเป็นกรอบสำคัญของเกษตรทฤษฎีใหม่ แต่แนวคิดเกษตรทฤษฎีใหม่ประยุกต์เปิดโอกาสให้ปรับสัดส่วนตามสภาพพื้นที่และเศรษฐกิจของครัวเรือน โดยยังคงรักษาแก่นของการพึ่งตนเอง ความมั่นคงทางอาหาร และการใช้ทรัพยากรอย่างสมดุลไว้

เมื่อพิจารณาจากกรณีศึกษาทั้ง 10 กรณี จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ไม่มีพื้นที่ใดเริ่มต้นจากความพร้อมสมบูรณ์ แต่ละพื้นที่มีข้อจำกัดที่แตกต่างกัน บางพื้นที่มีปัญหาเรื่องน้ำ บางพื้นที่มีปัญหาดิน บางพื้นที่มีความลาดชัน บางพื้นที่มีข้อจำกัดด้านแรงงาน เงินทุน หรือสถานะที่ดิน ดังนั้น สิ่งที่เกษตรกรต้องทำเป็นลำดับแรกจึงแตกต่างกันไปตาม “คอขวด” ของพื้นที่

พื้นที่ที่มีปัญหาเรื่องน้ำอาจต้องเริ่มจากการสร้างแหล่งน้ำและระบบกระจายน้ำ พื้นที่ที่มีปัญหาเรื่องดินอาจต้องใช้เวลาหลายปีในการฟื้นฟูดินก่อนที่จะเริ่มผลิต ขณะที่พื้นที่ลาดชันอาจต้องเริ่มจากการปรับปรุงแปลง การสร้างนาขั้นบันได หรือการปลูกพืชหลายชั้นเพื่อชะลอน้ำและรักษาหน้าดิน สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า “ภูมิสังคมเป็นตัวกำหนดวิธีการประยุกต์ใช้” มากกว่าการยึดติดกับรูปแบบสำเร็จรูปเพียงรูปแบบเดียว

ด้วยเหตุนี้ รายงานเล่มนี้จึงชวนผู้อ่านมองเกษตรทฤษฎีใหม่ในฐานะ “ชุดหลักการสำหรับการออกแบบระบบชีวิตและระบบการผลิต” มากกว่าจะมองเป็นเพียงแบบแปลนการจัดพื้นที่ หลักการสำคัญต้องถูกนำไปตีความใหม่ให้สัมพันธ์กับดิน น้ำ ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ที่ดิน แรงงาน ความรู้ รายได้ หนี้สิน วิถีชีวิตของครัวเรือน ตลอดจนทุนทางสังคมและเครือข่ายที่มีอยู่ในพื้นที่

คณะผู้จัดทำ

ปีงบประมาณ พ.ศ. 2569

สารบัญ

	หน้า
ทำไมต้องศึกษาเกษตรทฤษฎีใหม่ตามภูมิสังคม	1
เรียนรู้จากพื้นที่จริง: 10 กรณีศึกษา	3
ภูมิสังคม: รู้พื้นที่ รู้คน รู้ข้อจำกัด	11
ออกแบบระบบเกษตร: จาก 30 : 30 : 30 : 10 สู่หลักการ	14
ออกแบบทรัพยากรให้ทำงานร่วมกัน	17
จากแปลงเกษตรสู่ระบบชีวิตและเศรษฐกิจครัวเรือน	22
จากการทดลองสู่การเรียนรู้และการขยายผล	26
บทสรุป: จากเกษตรทฤษฎีใหม่สู่การออกแบบระบบชีวิตตามภูมิสังคม	29

ทำไมต้องศึกษาเกษตรทฤษฎีใหม่ตามภูมิสังคม

เกษตรกรแต่ละพื้นที่มีโจทย์ไม่เหมือนกัน บางพื้นที่ขาดน้ำ บางพื้นที่ดินมีปัญหา บางพื้นที่มีน้ำมาก แต่ควบคุมไม่ได้ ขณะที่บางครัวเรือนมีแรงงานน้อย มีหนี้สิน หรือมีข้อจำกัดด้านทุนและตลาด เมื่อเงื่อนไขไม่เหมือนกัน วิธีทำเกษตรจึงไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน คำถามสำคัญจึงไม่ใช่เพียงว่า “เกษตรทฤษฎีใหม่ทำอย่างไร” แต่คือ

**“เราจะนำหลักการของเกษตรทฤษฎีใหม่
มาปรับใช้ให้เหมาะกับพื้นที่และชีวิตของเราได้อย่างไร”**

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จึงไม่ได้มองเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นเพียงเรื่องของการแบ่งพื้นที่ แต่พิจารณา
ร่วมกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง หลักการทรงงาน และแนวคิดเรื่องภูมิสังคม เพื่อทำความเข้าใจ
ว่า เมื่อเกษตรกรนำหลักการเหล่านี้ไปใช้จริง พวกเขาคิด ตัดสินใจ และปรับเปลี่ยนวิธีการอย่างไร
จากการศึกษาพื้นที่ต้นแบบ 10 กรณี พบว่า ไม่มีพื้นที่ใดเริ่มต้นจากความพร้อมทุกด้าน แต่ละแห่งมีปัญหา
และต้นทุนที่แตกต่างกัน เกษตรกรจึงต้องเริ่มจากสิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับพื้นที่ของตนเอง

ไม่มีสูตรเดียว — จุดเริ่มต้นขึ้นกับ “คอบวด” ของพื้นที่

ทั้ง 10 กรณีไม่มีพื้นที่ใดพร้อมทุกด้าน แต่ละแห่งเริ่มจากสิ่งที่สำคัญที่สุดของตนเอง

เริ่มจาก น้ำ	เริ่มจาก ดิน	เริ่มจาก อาหาร	เริ่มจาก ต้นทุน/รายจ่าย	เริ่มจาก กลุ่ม/ตลาด
จัดหาแหล่งน้ำ ระบบกระจายน้ำ ตัวอย่าง: อนุศิลป์ (น่าน) · สวน ธรรมชาติมีดี	ฟื้นฟูดินก่อนเร่ง ผลผลิต ตัวอย่าง: ปกรณ์ (ชุมพร) · สวนเพชร	ปลูกเพื่อกินก่อน แล้วค่อยขาย ตัวอย่าง: ปาริชาติ (มุกดาหาร)	รู้ต้นทุน ลดราย จ่ายและหนี้ ตัวอย่าง: สุพจน์ โค มณี (นครสวรรค์)	รวมกลุ่ม สร้าง ตลาดรองรับ ตัวอย่าง: บุญญาภรณ์ · สุรรัตน์

ระบบเกษตรที่เหมาะสมกับพื้นที่และชีวิตของครัวเรือนตนเอง

สิ่งเหล่านี้ทำให้เห็นว่า ไม่มีสูตรสำเร็จเพียงสูตรเดียวสำหรับเกษตรกรทฤษฎีใหม่ สิ่งที่สามารถเรียนรู้ร่วมกันได้จึงไม่ใช่เพียงว่า “ใครปลูกอะไร” หรือ “ใครแบ่งพื้นที่อย่างไร” แต่คือ วิธีคิดในการออกแบบระบบเกษตรให้เหมาะกับพื้นที่ของตนเอง

ผู้เขียนจึงชวนผู้อ่านเรียนรู้จากคำถามง่าย ๆ ว่า พื้นที่ของเรามีอะไร? พื้นที่ของเราขาดอะไร? อะไรคือปัญหาที่ต้องแก้ก่อน? เรามีทุนและกำลังมากน้อยเพียงใด? และเราจะเริ่มต้นจากจุดเล็ก ๆ ตรงไหนได้บ้าง? เพราะท้ายที่สุดแล้ว สิ่งสำคัญกว่าการจำสัดส่วนพื้นที่ คือการเรียนรู้ “วิธีคิดก่อนวิธีทำ”

วิธีคิดก่อนวิธีทำ: 5 คำถามก่อนลงมือ

ไล่ตอบทีละขั้นจาก 1 ถึง 5 ก่อนตัดสินใจว่าจะแบ่งพื้นที่หรือปลูกอะไร

สำคัญกว่าการจำสัดส่วนพื้นที่ คือการเรียนรู้ “วิธีคิดก่อนวิธีทำ”

เรียนรู้จากพื้นที่จริง : 10 กรณีศึกษา

กรณีศึกษาทั้ง 10 แห่งกระจายอยู่ใน 4 ภูมิภาค แต่ละแห่งมีภูมิประเทศ ดิน น้ำ ขนาดพื้นที่ และเงื่อนไขของครัวเรือนแตกต่างกัน สรุปภาพรวมก่อนเข้าสู่รายละเอียดทีละกรณี

10 กรณีศึกษา 4 ภูมิภาค

พื้นที่ · ขนาดโดยประมาณ · โจทย์และจุดเด่น

ภาคกลาง (3)

สวนเพชร เกษะอินทรีย์วิถีไทย

เพชรบุรี · 90 ไร่
ดินทราย → อินทรีย์ แปรรูป ท่องเที่ยว

สวนธรรมชาติมีดี

สระบุรี · 28 ไร่
ดินต่าง → ใช้ความถนัดของครอบครัว

สุพจน์ โคมณี

นครสวรรค์ · 32 ไร่
ใช้ข้อมูลต้นทุน จัดพื้นที่ 8:8:8:8

ภาคเหนือ (1)

อนุศิลป์

น่าน · 16 ไร่
เชิงเขา → บ่อกระจาย 5 บ่อ ใช้แรงโน้มถ่วง

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (3)

สุริรัตน์ (ลองเลย)

เลย · 58 ไร่
วนเกษตรกาแฟ → ตลาดของชุมชน

บุญญาภรณ์

ยโสธร · 37 ไร่
รายย่อย → พลังการรวมกลุ่มโคขุน

ปาริชาติ

มุกดาหาร · 14 ไร่
ปลูกเพื่อกินก่อน · แรงงาน 2 คน

ภาคใต้ (3)

รังสิต

สุราษฎร์ธานี · 31 ไร่
ทดลองแปลงเล็ก 2.5 ไร่ ก่อนขยาย

ปกรณ

ชุมพร · 13 ไร่
ฟื้นดินลูกรัง 6-7 ปี ด้วยการหมุนเวียน

ทัศนีย์

ตรัง · 40 ไร่
ที่ดินหลายแปลง ใช้ตามศักยภาพ

ศศิธร สิกิริโชกรรม จังหวัดเพชรบุรี

จากพื้นที่ดินทราย สู่สวนเกษตรอินทรีย์และแหล่งเรียนรู้ศศิธร สิทธิโชคธรรม และนายสมศักดิ์ สิทธิโชคธรรม พื้นที่ตำบลท่าไม้รวก อำเภอท่ายาง จังหวัดเพชรบุรี มีพื้นที่ประมาณ 90 ไร่ เป็นกรรมสิทธิ์ของครอบครัว โดยแบ่งการใช้ประโยชน์หลักเป็นพื้นที่เกษตรผสมผสานประมาณ 20 ไร่ และพื้นที่พืชเศรษฐกิจประมาณ 70 ไร่ กิจกรรมสำคัญประกอบด้วยเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน การแปรรูปผลผลิต และการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

พื้นที่แห่งนี้มีลักษณะเฉพาะ เพราะมีแม่น้ำเพชรบุรีและบึงน้ำล้อมรอบจนมีสภาพคล้ายเกาะ จึงเป็นที่มาของชื่อ “เกาะอินทรี” อย่างไรก็ตาม แม้จะมีน้ำอยู่โดยรอบ แต่ปัญหาสำคัญของพื้นที่กลับเป็นเรื่อง ดินทรายที่กักเก็บน้ำได้ไม่ดี เนื่องจากพื้นที่เดิมเคยเป็นแหล่งดูทราย

การทำเกษตรจึงไม่ได้เริ่มจากการเพิ่มผลผลิตทันที แต่ต้องค่อย ๆ ปรับระบบดินและเลือกกิจกรรมที่เหมาะสมกับพื้นที่ เมื่อระบบเริ่มมีความมั่นคง จึงต่อยอดไปสู่การแปรรูปผลผลิต การสร้างแบรนด์ และการพัฒนาเป็นพื้นที่เรียนรู้

อีกบทเรียนหนึ่งที่น่าสนใจคือ การใช้ความรู้ของคนในครอบครัวให้แตกต่างกัน นายสมศักดิ์ รับผิดชอบด้านการผลิต ขณะที่ศศิธรนำความรู้ด้านการตลาดมาใช้ในการพัฒนาแบรนด์และสื่อสารกับผู้บริโภค การแบ่งบทบาทเช่นนี้ทำให้ความรู้จากหลายสาขากลายเป็นทุนของครัวเรือน

บทเรียนจากสวนเพชร

พื้นที่มีน้ำ ไม่ได้หมายความว่าพร้อมสำหรับการทำเกษตรทันที ต้องดูด้วยว่า “ดินเก็บน้ำได้หรือไม่” และ “น้ำถูกนำมาใช้ได้อย่างไร” สวนเพชรจึงเป็นตัวอย่างของการมองพื้นที่ทั้งระบบ และการนำข้อจำกัดมาเป็นโจทย์ในการออกแบบ ไม่ใช่มองข้อจำกัดเป็นอุปสรรคที่ทำให้ทำเกษตรไม่ได้

นุจรี สิริสุข จังหวัดสระบุรี

เมื่อ “น้ำต้องมาก่อน” แล้วจึงค่อยสร้างระบบการผลิต นุจรี สิริสุข หรือ “ฟ็อยล์” ดำเนินงานที่ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง สวนธรรมชาติมีดี ตำบลบ้านครัว อำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี มีพื้นที่ประมาณ 28 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่กรรมสิทธิ์ 20 ไร่ และพื้นที่เช่า 8 ไร่ กิจกรรมสำคัญ ได้แก่ เกษตรผสมผสาน ข้าวอินทรีย์ ผักโรงเรือน และการแปรรูปเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม

พื้นที่แห่งนี้มีทั้งข้อจำกัดด้านดินและน้ำ โดยพบ ดินต่างและชั้นดินขาวใต้ผิวดิน ทำให้การทำเกษตรต้องอาศัยการปรับปรุงพื้นที่อย่างต่อเนื่อง สิ่งที่น่าสนใจคือการจัดการพื้นที่ไม่ได้แยกเรื่อง “การผลิต” ออกจาก “การจัดการชีวิต” แต่ใช้ความรู้และความถนัดของสมาชิกในครอบครัวมาช่วยกันดูแลสวน

นุจรีมีพื้นฐานด้านบริหารธุรกิจ จึงรับผิดชอบด้านการบริหารจัดการและพัฒนากิจกรรมของสวน ขณะที่คุณยุทธชัย ผู้เป็นบิดา ซึ่งมีประสบการณ์ทำงานในบริษัทปูนซีเมนต์มากกว่า 20 ปี ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาและถ่ายทอดประสบการณ์ ส่วนพี่ตูนซึ่งมีพื้นฐานด้านสถาปัตยกรรมรับผิดชอบระบบการผลิตและงานด้านเทคนิค

การทำงานจึงไม่ได้อาศัยเพียง “ความรู้ด้านเกษตร” แต่ใช้ความรู้ด้านการบริหาร การออกแบบ และประสบการณ์จากอาชีพเดิมมาประกอบกัน

บทเรียนจากสวนธรรมชาติมีดี

การทำเกษตรไม่ได้ต้องเริ่มจากการรู้ทุกเรื่อง แต่เริ่มจากการรู้ว่า “เราารู้อะไร” และ “เรายังขาดอะไร” เมื่อสมาชิกในครัวเรือนมีความรู้แตกต่างกัน การแบ่งบทบาทให้เหมาะสมกับความถนัดจึงกลายเป็นทุนสำคัญของระบบเกษตร

สุพจน์ โคมณี จังหวัดนครสวรรค์

ใช้ข้อมูลจริง ออกแบบพื้นที่ และตัดสินใจจากต้นทุน สุพจน์ โคมณี ดำเนินงานที่ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงสุพจน์ โคมณี ตำบลหนองกระเจา อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ มีพื้นที่ประมาณ 32 ไร่ เป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง การใช้พื้นที่แบ่งออกเป็น 4 ส่วนหลัก ได้แก่ น้ำ 8 ไร่ นา 8 ไร่ ไม้ผล 8 ไร่ และพื้นที่อยู่อาศัย/ศูนย์เรียนรู้ 8 ไร่ กิจกรรมประกอบด้วยข้าว ไม้ผล ไม้ยืนต้น ไม้ล้มลุก ประมง การเพาะชำ และพลังงานแสงอาทิตย์

กรณีนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การจัดพื้นที่ไม่จำเป็นต้องยึดสัดส่วน 30 : 30 : 30 : 10 เสมอไป แต่สามารถปรับให้เหมาะกับพื้นที่และเป้าหมายของเจ้าของแปลง สิ่งที่โดดเด่นอีกประการคือ การใช้ข้อมูลเพื่อประกอบการตัดสินใจ โดยเฉพาะการมองต้นทุนและผลตอบแทนของกิจกรรมต่าง ๆ ไม่ใช่ดูเพียงรายได้ที่ได้รับ

แนวคิดนี้ทำให้การตัดสินใจทางการเกษตรมีลักษณะคล้ายการบริหารจัดการธุรกิจ กล่าวคือ กิจกรรมใดสร้างรายได้แต่ใช้ต้นทุนสูงเกินไป ก็ต้องนำกลับมาทบทวน ขณะที่กิจกรรมที่ช่วยลดต้นทุนหรือเกื้อกูลกิจกรรมอื่นในแปลงอาจมีคุณค่ามากกว่ารายได้ที่มองเห็นโดยตรง

พื้นที่แห่งนี้ยังพัฒนาตนเองเป็น ศูนย์เรียนรู้ ทำให้การทำเกษตรไม่ได้จบอยู่ที่ผลผลิตของครัวเรือน แต่ต่อยอดไปสู่การแบ่งปันประสบการณ์กับผู้อื่น โดยได้รับการระบุเป็นศูนย์เรียนรู้เครือข่ายพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดนครสวรรค์

บทเรียนจากสุพจน์ โคมณี

ทำเกษตรอย่างพอเพียง ไม่ได้หมายถึงไม่คิดเรื่องกำไร แต่หมายถึงการรู้ว่า “รายได้เท่าไรจึงคุ้มกับต้นทุนและแรงที่เราใช้” การทำบัญชีและการรู้ต้นทุนจึงเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างภูมิคุ้มกันให้ครัวเรือน

อนุศิลป์ อินทะพันธุ์ จังหวัดน่าน

เมื่อภูเขากลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบน้ำ อนุศิลป์ ดำเนินการเกษตรบนพื้นที่ประมาณ 16 ไร่ ในพื้นที่ ส.ป.ก. ซึ่งเป็นมรดกของครอบครัว พื้นที่มีลักษณะเป็นเชิงเขา จึงไม่สามารถจัดระบบแบบพื้นที่ราบได้ทั้งหมด กิจกรรมสำคัญประกอบด้วยนาขั้นบันได ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง ปศุสัตว์ ผัก ไร่เลื่อน และไม้ผล

โจทย์สำคัญของพื้นที่คือ การจัดการน้ำบนพื้นที่ลาด แทนที่จะขุดบ่อขนาดใหญ่เพียงบ่อเดียว อนุศิลป์เลือกขุดบ่อกระจาย 5 บ่อ รวมพื้นที่แหล่งน้ำประมาณ 2 ไร่ และวางบ่อไว้ในระดับที่สามารถส่งน้ำลงสู่พื้นที่ด้านล่างด้วยแรงโน้มถ่วง วิธีนี้ช่วยให้ดินบริเวณรอบบ่อมีความชุ่มชื้นและกระจายน้ำไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ได้มากขึ้น

นอกจากนี้ ยังพักน้ำบาดาลจากบ่อลึกประมาณ 160 เมตรไว้ 2-3 วัน เพื่อให้ตะกอนเหลืตกก่อนนำไปใช้ และใช้ฝักตบขวและจอกช่วยบำบัดน้ำที่ไหลมาจากพื้นที่ด้านบน การจัดการไม่ได้หยุดอยู่ที่น้ำ แต่เชื่อมโยงไปถึงการอนุรักษ์พันธุ์พืชพื้นบ้าน การแบ่งปันเมล็ดพันธุ์ และการใช้เครื่องมือร่วมกับคนในชุมชน เช่น เครื่องสูบน้ำพลังงานแสงอาทิตย์ที่ใช้ร่วมกัน 7 สวน และเครื่องปั้นดินที่หมุนเวียนใช้ร่วมกัน 3 แห่ง ช่วยลดความจำเป็นในการลงทุนเครื่องมือของแต่ละครัวเรือน

บทเรียนจากอนุศิลป์

ภูเขาไม่ใช่เหตุผลที่จะใช้แบบพื้นที่ราบ แต่ความลาดของพื้นที่สามารถนำมาออกแบบระบบน้ำได้ สิ่งที่น่าสนใจจึงไม่ใช่เพียงการ “ทำนาขั้นบันได” หรือ “ขุดบ่อกระจาย” แต่คือการมองลักษณะของพื้นที่แล้วใช้สิ่งที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

สุรรัตน์ สิงห์รักษ์ จังหวัดเลย

จากวนเกษตร สู่กาแฟและตลาดของชุมชน สุรรัตน์ สิงห์รักษ์ หรือ “อิม” ดำเนินงานที่ วิสาหกิจชุมชนลองเลย (Longloei) บ้านนาปอ ตำบลแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย พื้นที่ที่ใช้ในการดำเนินงานมีประมาณ 58 ไร่ ตามการวัดของกรมป่าไม้ และเมื่อรวมพื้นที่ของครอบครัว นาของบิดา พื้นที่เกษตรผสมผสาน และสระน้ำ มีพื้นที่เกี่ยวข้องรวมประมาณ 100 ไร่

จุดเด่นของพื้นที่คือการทำ วนเกษตรหลายชั้น โดยมีกาแฟอาราบิก้าเป็นหนึ่งในพืชสำคัญร่วมกับพืชและไม้ชนิดอื่นในระบบ รวมทั้งการเพาะขยายพันธุ์พืชและการแปรรูปผลิตภัณฑ์ภายใต้แบรนด์ “ลองเลย” การออกแบบระบบไม่ได้มองกาแฟเป็นพืชเดียว แต่เชื่อมโยงกับป่าต้นน้ำ ร่องน้ำธรรมชาติ และระบบน้ำในพื้นที่ โดยใช้ทั้งบ่อน้ำ แรงโน้มถ่วง ตะบันน้ำ และพลังงานแสงอาทิตย์ รวมถึงการคลุมดินเพื่อรักษาความชื้น

สิ่งที่ทำให้กรณีนี้น่าสนใจมากขึ้นคือ การพัฒนาจาก “การผลิต” ไปสู่ “ระบบตลาด” สุรรัตน์ จัดตั้งวิสาหกิจชุมชนและบริษัทเพื่อรับซื้อและแปรรูปผลผลิต ทำให้สามารถเชื่อมโยงผลผลิตกาแฟและพืชร่วมป่าจาก 34 หมู่บ้าน รวมประมาณ 1,200-2,000 ราย และมีสมาชิกกลุ่มมากกว่า 120 คน หลักสำคัญของระบบนี้คือการสร้างตลาดไปพร้อมกับการส่งเสริมการผลิต โดยรับซื้อในราคาที่เป็นธรรมและไม่หยุด

รับซื้อเมื่อราคาตลาดผันผวน ขณะเดียวกัน หากจะชวนสมาชิกปลูกพืชชนิดใหม่ ต้องมีตลาดและระบบแปรรูปที่รองรับก่อน เพื่อไม่ให้เกิดการส่งเสริมการผลิตกลายเป็นการเพิ่มภาระให้เกษตรกร

บทเรียนจากสุรินทร์

ปลูกอย่างเดียวไม่พอ ต้องคิดว่าผลผลิตจะไปไหน กรณีลองเลยจึงแสดงให้เห็นว่า เกษตรทฤษฎีใหม่สามารถต่อยอดจากระดับแปลงเกษตรไปสู่ ระบบเศรษฐกิจของชุมชน ได้ เมื่อมีทั้งการผลิต การแปรรูป ตลาด และเครือข่ายรองรับไปพร้อมกัน

บุญญารณ วงศ์พิทักษ์ จังหวัดยโสธร

จากเกษตรกรรายย่อย สู่พลังของการรวมกลุ่ม บุญญารณ วงศ์พิทักษ์ หรือ “พี้นี่” ดำเนินงานในตำบลหนองแห่น อำเภอกุดชุม จัหวัดยโสธร มีพื้นที่ประมาณ 37 ไร่ ในเขต ส.ป.ก. กิจกรรมสำคัญประกอบด้วย โคขุน ยางพารา ไข่ ไก่เศรษฐกิจ และกลุ่มออมทรัพย์

โจทย์สำคัญของกรณีนี้ไม่ได้อยู่เฉพาะที่การจัดการแปลง แต่คือปัญหาของ เกษตรกรรายย่อยที่ทำงานเพียงลำพัง ทั้งเรื่องเงินทุน ปัจจัยการผลิต และอำนาจต่อรองทางการตลาด การแก้ปัญหาจึงเริ่มจากการสร้างกลุ่มผู้เลี้ยงโคขุนหนองแห่นในปี พ.ศ. 2544 จากสมาชิกเริ่มต้น 33 ราย ใช้ระบบร่วมลงทุนของสมาชิก บริหารเงินทุนและจัดหาวัตถุดิบร่วมกัน และพัฒนาควบคู่กับกลุ่มออมทรัพย์ จนมีสมาชิกด้านการผลิตมากกว่า 400 คน และเชื่อมโยงกับสหกรณ์และเครือข่ายโคเนื้อในหลายจังหวัด

สิ่งที่น่าสนใจคือ การรวมกลุ่มไม่ได้เกิดขึ้นง่ายตั้งแต่แรก การประชุมครั้งแรกมีสมาชิกจำนวนหนึ่งเดินออกจากที่ประชุม การสร้างความร่วมมือจึงต้องเปลี่ยนจากการชวนคนมารวมกลุ่ม มาเป็นการ ลงพื้นที่ พูดคุยเป็นรายบุคคล และทำให้เห็นผลจากการทำงานจริง อีกเรื่องหนึ่งที่รายงานให้ความสำคัญคือความโปร่งใส เพราะกลุ่มที่บริหารเงินร่วมกันจะดำรงอยู่ได้เมื่อสมาชิกเกิดความไว้วางใจ การบริหารผลประโยชน์จึงต้องตรวจสอบได้และให้ความสำคัญกับประโยชน์ของกลุ่มมากกว่าผลประโยชน์ส่วนตัว

บทเรียนจากบุญญารณ

เมื่อเกษตรกรรายย่อยมีข้อจำกัด การรวมกลุ่มสามารถเปลี่ยน “ข้อจำกัดของคนคนเดียว” ให้กลายเป็น “พลังของหลายคน” การรวมกลุ่มจึงไม่ได้มีความหมายเพียงการเพิ่มจำนวนสมาชิก แต่ต้องสร้างกลไกด้าน เงินทุน ปัจจัยการผลิต การตลาด และความไว้วางใจ ให้เกิดขึ้นจริง

ปาริชาติ ปัทม จังหวัดมุกดาหาร

ปลูกเพื่อกิน ฟิ้นป่า และทำเกษตรให้พอดีกับแรงที่มี ปาริชาติ ปัทม หรือ “พีตัง” ดำเนินงานที่สวนบุญสมใจเกษตรอินทรีย์ อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร มีพื้นที่ของตนเอง 14 ไร่ และใช้ประโยชน์ร่วมกับที่ดินของพี่ชายอีก 17 ไร่ กิจกรรมสำคัญ ได้แก่ เกษตรผสมผสาน การฟิ้นฟูป่า หวาย ไข่ ผักหวาน มะขาม เสาวรส และหมากเฒ่า

พื้นที่ 14 ไร่แบ่งเป็นสระน้ำเกือบ 1 ไร่ นา 3 ไร่ สวนป่า 5 ไร่ หวาย 3 ไร่ มะขาม 2 ไร่ และไข่ 1 ไร่ รวมทั้งพื้นที่สำหรับไม้ผล พืชผัก และสมุนไพร การจัดพื้นที่ยึดหลัก “ปลูกเพื่อกินก่อน” แล้วจึงค่อย

ต่อยอดกิจกรรมที่สร้างรายได้ แนวคิดนี้ทำให้การผลิตไม่ได้มุ่งสร้างรายได้สูงสุดในทันที แต่เริ่มจากการทำให้ครัวเรือนมีอาหาร มีพืชที่ใช้ประโยชน์ได้ และมีระบบนิเวศที่ดีขึ้น ขณะเดียวกันยังกันพื้นที่ส่วนหนึ่งไว้สำหรับการฟื้นฟูป่า

อีกข้อจำกัดที่เห็นได้ชัดคือ แรงงานในครัวเรือนมีเพียง 2 คน การทำเกษตรจึงต้องออกแบบวิธีทำงานให้สอดคล้องกับกำลังคน เช่น ออกแบบค้ำเสาfrasให้ถอดประกอบได้ ใช้กรรไกรตัดกิ่งด้ามยาวสำหรับเก็บหวายที่มีหนาม และดัดแปลงเครื่องมือใช้เองแทนการซื้ออุปกรณ์สำเร็จรูป นอกจากนี้ ยังมีการแปรรูปผลผลิต เช่น น้ำหมักเฒ่าและน้ำเสาวรส ซึ่งสร้างรายได้เฉลี่ยประมาณปีละ 10,000 บาท

บทเรียนจากปราชิต

ระบบเกษตรที่ดีไม่ควรใหญ่เกินกว่ากำลังของครัวเรือน การลดงานที่ไม่จำเป็น การออกแบบเครื่องมือให้เหมาะกับแรงงาน และการเลือกกิจกรรมที่ครัวเรือนดูแลได้จริง เป็นอีกวิธีหนึ่งในการสร้างความมั่นคง

รังสิต ภริมย์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ทดลองก่อนขยาย ปรับพื้นที่จากประสบการณ์จริง รังสิต ดำเนินการเกษตรบนพื้นที่ประมาณ 31 ไร่ โดยมีการจัดกิจกรรมการผลิตที่หลากหลาย และมีการปรับปรุงแบบการใช้พื้นที่หลายครั้งตามประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจริง

สิ่งที่น่าสนใจของกรณีนี้คือ การออกแบบพื้นที่ไม่ได้ถูกกำหนดขึ้นครั้งเดียวแล้วถือเป็นแบบถาวร แต่มีการ ปรับระบบหลายครั้ง เมื่อพบว่าการจัดการบางอย่างยังไม่เหมาะกับสภาพพื้นที่หรือไม่สามารถเชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ เข้าด้วยกันได้ดีพอ แทนที่จะเปลี่ยนทั้งพื้นที่พร้อมกัน มีการใช้พื้นที่ประมาณ 2.5 ไร่เป็นแปลงทดลอง เพื่อทดสอบแนวทางก่อน เมื่อเห็นผลและเข้าใจข้อจำกัดมากขึ้นจึงค่อยนำบทเรียนไปปรับใช้กับพื้นที่ส่วนอื่น

แนวทางเช่นนี้ช่วยลดความเสี่ยง เพราะการทดลองในพื้นที่ขนาดเล็กทำให้เกษตรกรสามารถสังเกตได้ว่า น้ำไหลอย่างไร พืชเติบโตอย่างไร กิจกรรมใดเกื้อกูลกัน และกิจกรรมใดสร้างภาระมากเกินไป ก่อนตัดสินใจลงทุนเพิ่มเติม

บทเรียนจากรังสิต

การออกแบบพื้นที่ไม่จำเป็นต้องถูกต้องตั้งแต่ครั้งแรก การทำเกษตรจึงอาจเป็นกระบวนการออกแบบสู่การทดลองแล้วสังเกต เพื่อนำมาปรับแล้วทดลองใหม่ แล้วจึงขยายผล มากกว่าการทำตามแบบที่กำหนดไว้ตายตัว นี่คือนิเวศสำคัญของการเรียนรู้จากพื้นที่จริง เพราะบางคำตอบไม่สามารถรู้ได้จากการวางแผนบนกระดาษ แต่ต้องเกิดจากการลงมือทำและสังเกตการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่

ปกรณ แสงสุวรรณ จังหวัดชุมพร

พื้นที่ที่เสื่อมโทรมด้วยเวลาและการหมุนเวียนทรัพยากร ปกรณ ดำเนินการเกษตรบนพื้นที่ประมาณ 13 ไร่ โดยพื้นที่ส่วนหนึ่งมีปัญหาดินลูกรังและเคยถูกขุดจนสภาพดินเสื่อมโทรม การนำพื้นที่กลับมาใช้ประโยชน์จึงไม่สามารถทำได้ด้วยการปรับปรุงเพียงครั้งเดียว

สิ่งที่โดดเด่นของกรณีนี้คือการใช้ ปุ๋ยสัตว์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการฟื้นฟูดิน โดยใช้มูลสัตว์และวัสดุอินทรีย์กลับเข้าสู่ระบบอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกันวัสดุเหลือใช้จากกิจกรรมหนึ่งถูกนำไปใช้ประโยชน์ในอีกกิจกรรมหนึ่ง แทนที่จะปล่อยให้กลายเป็นของเสีย การฟื้นฟูพื้นที่ต้องใช้เวลาประมาณ 6-7 ปี จึงเริ่มเห็นการเปลี่ยนแปลงของสภาพดินอย่างชัดเจน ระยะเวลานี้ทำให้เห็นว่า การสร้างระบบเกษตรที่ยั่งยืนบางเรื่องไม่สามารถเร่งรัดได้ เพราะต้องอาศัยการสะสมของอินทรีย์วัตถุ ความชื้น และสิ่งมีชีวิตในดินอย่างต่อเนื่อง

จุดสำคัญจึงไม่ได้อยู่ที่เทคนิคใดเทคนิคหนึ่ง แต่อยู่ที่การทำให้ทรัพยากรภายในฟาร์ม หมุนเวียนกลับมาใช้ประโยชน์

มูลสัตว์กลายเป็นปุ๋ย

เศษพืชกลายเป็นวัสดุปรับปรุงดิน

วัสดุเหลือใช้กลายเป็นทรัพยากร

และกิจกรรมหนึ่งช่วยสนับสนุนอีกกิจกรรมหนึ่ง

บทเรียนจากปกรณ

ดินที่เสื่อมโทรมไม่ได้ฟื้นกลับมาในฤดูเดียว แต่ฟื้นได้จากการดูแลอย่างต่อเนื่อง กรณีนี้จึงสะท้อนคำว่า “ความเพียร” ได้อย่างชัดเจน เพราะการฟื้นฟูฐานทรัพยากรต้องอาศัยเวลา และเกษตรกรต้องยอมรับว่าผลลัพธ์บางอย่างจะค่อย ๆ เกิดขึ้น การทำเกษตรจึงไม่ได้มีเพียงเรื่อง “ผลิตให้ได้มากขึ้น” แต่ยังมีเรื่อง “สร้างฐานการผลิตให้ดีขึ้น” ซึ่งอาจต้องใช้เวลาหลายปีกว่าเห็นผล

ทัศนีย์ สุขสนาน จังหวัดตรัง

เมื่อที่ดินหลายแปลงต้องใช้วิธีจัดการที่แตกต่างกัน ทัศนีย์ ดูแลพื้นที่เกษตรรวมประมาณ 40 ไร่ ซึ่งไม่ได้อยู่ในแปลงเดียวกัน แต่เป็นพื้นที่หลายแปลงและมีเงื่อนไขแตกต่างกัน ทั้งด้านศักยภาพของพื้นที่และสถานะของเอกสารสิทธิ์ แทนที่จะพยายามทำให้ทุกแปลงมีรูปแบบเหมือนกัน การจัดการจึงเริ่มจากการพิจารณาว่า แต่ละแปลงเหมาะกับอะไร และสามารถใช้ประโยชน์ได้มากน้อยเพียงใด

บางแปลงเหมาะกับกิจกรรมการผลิต

บางแปลงเหมาะกับการปลูกไม้ยืนต้น

บางพื้นที่ควรรักษาสภาพธรรมชาติไว้

ขณะที่บางแปลงมีข้อจำกัดด้านสถานะที่ดิน

จึงต้องวางแผนการใช้ประโยชน์อย่างระมัดระวัง

แนวคิดนี้ทำให้เห็นว่า “การมีพื้นที่มาก” ไม่ได้หมายความว่าต้องใช้พื้นที่ทุกส่วนด้วยวิธีเดียวกัน ในขณะเดียวกัน ทศนียังให้ความสำคัญกับการ อนุรักษ์พันธุกรรมพืช และการรักษาความหลากหลายของพันธุ์ในพื้นที่ ซึ่งเป็นการสร้างต้นทุนระยะยาวให้กับระบบเกษตรและครัวเรือน

บทเรียนจากทศนีย์

ที่ดินหลายแปลงไม่จำเป็นต้องทำเหมือนกัน แต่ควรให้แต่ละแปลงทำหน้าที่ที่เหมาะสมกับศักยภาพของมัน การจัดการพื้นที่จึงต้องพิจารณาทั้ง สภาพพื้นที่ การใช้ประโยชน์ สถานะที่ดิน และเป้าหมายของครัวเรือน ไปพร้อมกัน

ภูมิสังคม: รู้พื้นที่ รู้คน รู้ข้อจำกัด

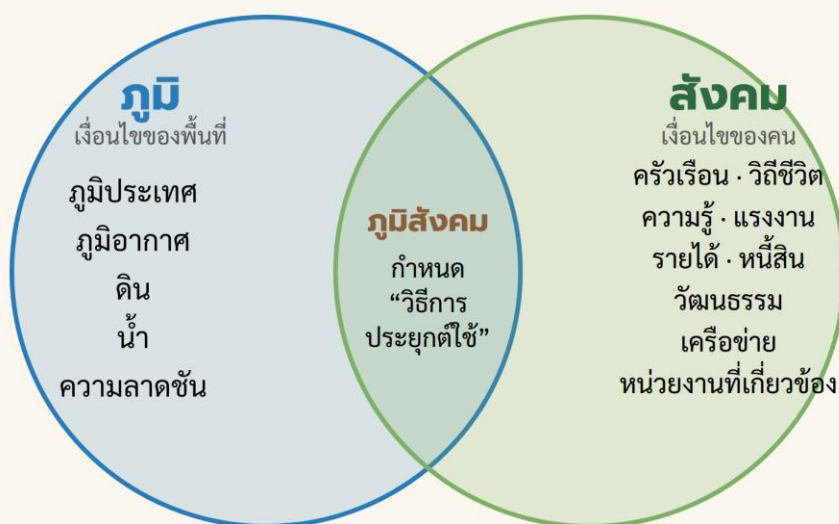
ภูมิสังคม คือการมองพื้นที่ให้เห็นทั้ง “ภูมิ” และ “สังคม” ไปพร้อมกัน

“ภูมิ” คือสิ่งที่เป็นเงื่อนไขของพื้นที่ เช่น ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ดิน น้ำ และความลาดชันส่วน “สังคม” คือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคน เช่น ครั้วเรือน วิถีชีวิต ความรู้ แรงงาน เศรษฐกิจ วัฒนธรรม เครือข่าย และความสัมพันธ์กับหน่วยงานต่าง ๆ

การทำเกษตรจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับว่า “พื้นที่มีอะไร” เพียงอย่างเดียว แต่ต้องดูด้วยว่า “คนที่อยู่ในพื้นที่มีอะไร และต้องการอะไร” เพราะพื้นที่ที่มีดินและน้ำเหมือนกัน อาจมีวิธีทำเกษตรที่แตกต่างกันได้ หากครั้วเรือนมีจำนวนแรงงาน รายได้ ความรู้ หรือเป้าหมายต่างกัน.

ภูมิสังคม = มองให้เห็นทั้ง “ภูมิ” และ “สังคม”

พื้นที่ดินและน้ำเหมือนกัน อาจทำเกษตรต่างกัน ถ้าคนและครั้วเรือนต่างกัน

ก่อนออกแบบพื้นที่ ต้องรู้จักพื้นที่ของตัวเองก่อน

การนำเกษตรทฤษฎีใหม่ไปใช้จึงควรเริ่มจากการสำรวจง่าย ๆ 5 เรื่อง

คำถาม	สิ่งที่ต้องรู้
พื้นที่เป็นอย่างไร?	พื้นที่ราบหรือลาดชัน น้ำมากหรือน้อย ดินเป็นแบบใด และภูมิอากาศมีลักษณะอย่างไร
ครัวเรือนมีอะไร?	จำนวนแรงงาน ความรู้ ทักษะ สุขภาพ รายได้ หนี้ และเวลาที่สามารถใช้ทำเกษตร
ทุนทางสังคมเป็นอย่างไร?	ครอบครัว เพื่อนบ้าน พี่เลี้ยง กลุ่มเกษตรกร เครือข่าย และหน่วยงานที่สามารถช่วยสนับสนุน
ข้อจำกัดอันดับแรกคืออะไร?	น้ำ ดิน เอกสารสิทธิ์ แรงงาน เงินทุน ตลาด หรือการยอมรับของคนในครัวเรือนและชุมชน
ต้องการอะไรเป็นอันดับแรก?	อาหารเพียงพอ ลดรายจ่าย พื้นฟูทรัพยากร สร้างรายได้ หรือสร้างความร่วมมือ

ปัญหาอะไร ต้องแก้ปัญหานั้นก่อน

สิ่งหนึ่งที่เห็นร่วมกันจากทั้ง 10 พื้นที่คือ ข้อจำกัดของแต่ละพื้นที่ไม่เหมือนกัน และข้อจำกัดสำคัญมักเป็นตัวกำหนดสิ่งที่ต้องทำก่อน ถ้าพื้นที่ขาดน้ำ การจัดการน้ำต้องมาก่อน ถ้าดินเสื่อมโทรม การฟื้นฟูดินต้องมาก่อน ถ้าครัวเรือนมีแรงงานน้อย ก็ไม่ควรออกแบบกิจกรรมมากเกินไปกว่าที่ดูแลได้ ถ้ามีข้อจำกัดด้านเงินทุน อาจเริ่มจากกิจกรรมที่ใช้ทุนต่ำ ทดลองในพื้นที่เล็ก และค่อย ๆ ขยาย และหากมีข้อจำกัดด้านตลาด การเพิ่มผลผลิตอย่างเดียวอาจไม่ใช่คำตอบ สิ่งสำคัญอาจเป็นการหาตลาด การรวมกลุ่ม หรือการแปรรูปก่อน

ปัญหาอะไร ต้องแก้ปัญหานั้นก่อน

ข้อจำกัดสำคัญที่สุด เป็นตัวกำหนดว่าต้องทำอะไรเป็นลำดับแรก

ถ้าขาดน้ำ	→	จัดการน้ำก่อน	ไม่มีน้ำ ก็สร้างระบบผลิตที่มั่นคงไม่ได้
ถ้าดินเสื่อมโทรม	→	ฟื้นฟูดินก่อน	เร่งปลูกโดยไม่แก้ดิน ต้นทุนเพิ่มแต่ไม่ได้ผล
ถ้าแรงงานน้อย	→	ทำเท่าที่ดูแลไหว	ระบบดีแต่ดูแลไม่ไหว ก็ไปต่อไม่ได้
ถ้าเงินทุนจำกัด	→	เริ่มเล็ก ขุนต่ำ ค่อยขยาย	ลงทุนใหญ่ตั้งแต่ต้น เพิ่มความเสี่ยง
ถ้าตลาดจำกัด	→	หาตลาด รวมกลุ่ม แปรรูปก่อน	ผลิตเพิ่มอย่างเดียวอาจไม่ใช่คำตอบ

ถามก่อนว่า “พื้นที่นี้มีข้อจำกัดอะไร และอะไรต้องจัดการก่อน?”

ไม่ใช่เริ่มจาก “ต้องแบ่งพื้นที่อย่างไร?”

ภูมิสังคมทำให้เกษตรกรยุคใหม่มีหลายรูปแบบ

เมื่อแต่ละพื้นที่มีเงื่อนไขต่างกัน การประยุกต์ใช้เกษตรกรยุคใหม่จึงเกิดขึ้นได้หลายรูปแบบ

- พื้นที่เชิงเขาอาจใช้ความลาดชันมาช่วยจัดการน้ำและออกแบบพื้นที่
- พื้นที่ดินเสื่อมอาจต้องใช้เวลาหลายปีในการฟื้นฟูดินก่อนเพิ่มการผลิต
- พื้นที่ที่มีแรงงานน้อยอาจเลือกกิจกรรมที่ดูแลได้ง่าย และพัฒนาเครื่องมือช่วยลดแรงงาน
- พื้นที่ที่มีข้อจำกัดด้านตลาดอาจต้องสร้างเครือข่ายหรือรวมกลุ่มก่อน
- พื้นที่ที่มีความพร้อมด้านทุนและความรู้ อาจสามารถต่อยอดไปสู่การแปรรูป การสร้างแบรนด์

หรือการเป็นแหล่งเรียนรู้

ดังนั้น “ภูมิสังคม” ไม่ได้เป็นเพียงการบอกว่าพื้นที่อยู่ที่ไหน แต่เป็นวิธีคิดที่ช่วยตอบว่า เรามีอะไร เราขาดอะไร อะไรสำคัญที่สุด จะเริ่มจากตรงไหน และจะค่อย ๆ พัฒนาไปอย่างไร โดยเครื่องมือคิดง่าย ๆ ก่อนลงมือทำ คือ การรู้พื้นที่ รู้คน รู้ข้อจำกัด เลือกสิ่งที่ต้องทำก่อน ทดลอง สังเกต ปรับ ค่อยขยาย

เครื่องมือคิดง่าย ๆ ก่อนลงมือทำ

8 ขั้นตอนการรู้จักพื้นที่สู่การขยายผลอย่างมั่นใจ

ออกแบบระบบเกษตร: จาก 30 : 30 : 30 : 10 สู่หลักการ

ตัวเลข 30 : 30 : 30 : 10 เป็นภาพที่หลายคนจดจำเมื่อพูดถึง เกษตรทฤษฎีใหม่ แต่เมื่อพิจารณาจากกรณีศึกษาจากพื้นที่ต่าง ๆ ในการศึกษาครั้งนี้ จะพบว่า เกษตรกรไม่ได้จัดพื้นที่ตามสัดส่วนดังกล่าวอย่างเคร่งครัด และหลายพื้นที่มีสัดส่วนแตกต่างกันอย่างชัดเจน สิ่งนี้ไม่ได้หมายความว่าเกษตรกรไม่ได้นำแนวคิดเกษตรทฤษฎีใหม่มาใช้ ตรงกันข้าม กรณีศึกษากลับสะท้อนว่า **หลักการสามารถดำรงอยู่ได้ แม้รูปแบบการจัดพื้นที่จะเปลี่ยนไป** เพราะสิ่งสำคัญของเกษตรทฤษฎีใหม่ไม่ได้อยู่ที่การทำให้ตัวเลขตรงตามแบบ แต่อยู่ที่การออกแบบระบบให้ครัวเรือนมี น้ำ อาหาร การผลิตที่หลากหลาย และพื้นที่สำหรับการดำรงชีวิต อย่างสมดุลตามเงื่อนไขของตนเอง

จาก “สัดส่วน” สู่ “หลักการ”

หากมอง 30 : 30 : 30 : 10 เพียงในฐานะตัวเลข อาจเข้าใจว่าเกษตรกรต้องแบ่งพื้นที่ให้ได้ตามสัดส่วนจึงจะถือว่าทำเกษตรทฤษฎีใหม่ แต่เมื่อมองจากพื้นที่จริง จะเห็นว่าแต่ละพื้นที่มีโจทย์แตกต่างกัน พื้นที่หนึ่งอาจต้องจัดสรรน้ำมากกว่าพื้นที่อื่น เพราะมีช่วงแล้งยาวนาน ขณะที่อีกพื้นที่หนึ่งอาจต้องจัดพื้นที่เพื่อรับน้ำหลาก บางพื้นที่มีที่ดินจำกัด บางพื้นที่มีพื้นที่มากแต่แรงงานน้อย และบางครัวเรือนต้องให้ความสำคัญกับอาหารมากกว่าการผลิตเพื่อขาย

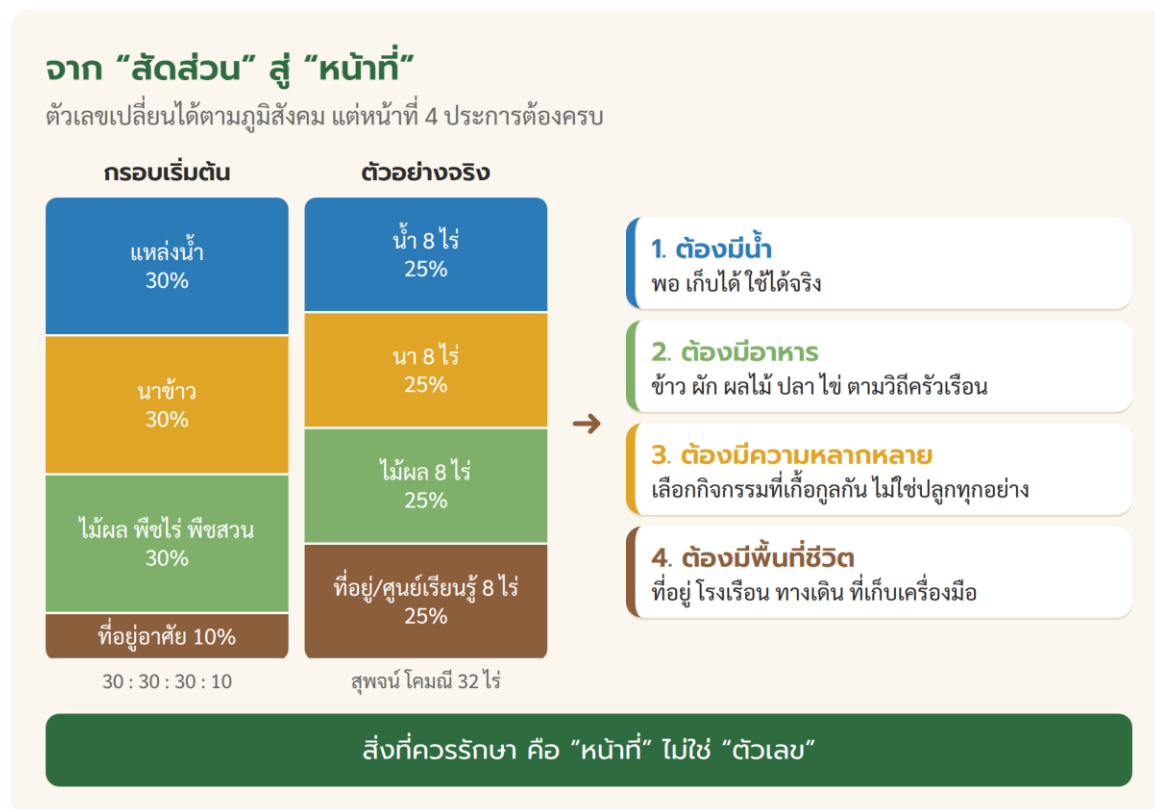
ดังนั้น การจัดสรรพื้นที่จึงควรเริ่มจากการถามว่า “พื้นที่นี้ต้องการอะไรเพื่อให้ครัวเรือนดำรงชีวิตได้อย่างมั่นคง?” มากกว่าถามว่า “จะอย่างไรให้พื้นที่ตรงตามสัดส่วน 30 : 30 : 30 : 10?”

สิ่งที่ควรรักษา คือ “หน้าที่” ไม่ใช่ “ตัวเลข”

จากการสังเคราะห์กรณีศึกษาพบว่า แม้การแบ่งพื้นที่จะแตกต่างกัน แต่มีองค์ประกอบสำคัญที่ปรากฏร่วมกัน ได้แก่

1. ต้องมีน้ำ น้ำเป็นฐานของระบบเกษตร ไม่ว่าจะเป็นสระ บ่อ คลอง ระบบกระจายน้ำ หรือวิธีการอื่นที่เหมาะสมกับพื้นที่ สิ่งสำคัญจึงไม่ใช่ว่าแหล่งน้ำต้องมีขนาดเท่าใด แต่คือ มีน้ำเพียงพอ เกือบได้ และนำไปใช้ได้จริงหรือไม่
2. ต้องมีอาหาร พื้นที่ควรสามารถสร้างอาหารให้ครัวเรือนได้ตามความจำเป็น ไม่ว่าจะเป็นข้าว ผัก ผลไม้ ปลา ไข่ เนื้อสัตว์ หรืออาหารอื่นที่เหมาะสมกับวิถีชีวิต สัดส่วนของพื้นที่อาหารจึงไม่จำเป็นต้องเท่ากันทุกครัวเรือน เพราะความต้องการบริโภคและรูปแบบการดำรงชีวิตแตกต่างกัน
3. ต้องมีความหลากหลาย การมีพืชหลายชนิด สัตว์ ไม้ยืนต้น ป่า หรือกิจกรรมหลายรูปแบบ ช่วยลดการพึ่งพารายได้จากกิจกรรมเดียว และทำให้ทรัพยากรภายในพื้นที่สามารถเกื้อกูลกันได้ ความหลากหลายจึงไม่ได้หมายถึงการปลูกทุกอย่าง แต่หมายถึง การเลือกกิจกรรมที่เหมาะสมและสามารถทำงานร่วมกันได้

4. ต้องมีพื้นที่สำหรับการดำรงชีวิต พื้นที่อยู่อาศัย โรงเรือน ทางเดิน พื้นที่เก็บเครื่องมือ หรือพื้นที่สำหรับกิจกรรมของครัวเรือน ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของระบบเกษตร เพราะท้ายที่สุดแล้ว พื้นที่เกษตรไม่ได้มีไว้ผลิตรายเดียว แต่ต้องรองรับชีวิตของคนที่อยู่กับพื้นที่นั้นด้วย

กรอบคิดแต่ไม่ควรใช้เป็นสูตรตายตัว

30 : 30 : 30 : 10 ยังสำคัญหรือไม่? ตัวเลขดังกล่าวช่วยให้ผู้เริ่มต้นมองเห็นภาพของการกระจายพื้นที่และการลดความเสี่ยงจากการพึ่งพากิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งมากเกินไป แต่เมื่อเข้าสู่พื้นที่จริง ตัวเลขจำเป็นต้องถูกปรับตามภูมิสังคม จากกรณีศึกษาพบการจัดสรรพื้นที่ในรูปแบบที่แตกต่างกัน เช่น บางพื้นที่มีพื้นที่น้ำมากกว่า 30% บางพื้นที่มีพื้นที่ป่าหรือไม้ยืนต้นมาก บางพื้นที่ให้ความสำคัญกับนาและอาหาร ขณะที่บางพื้นที่จัดพื้นที่อยู่อาศัยและศูนย์เรียนรู้ในสัดส่วนที่มากขึ้น ความแตกต่างเหล่านี้ไม่ได้ทำให้หลักการของเกษตรทฤษฎีใหม่หายไป แต่สะท้อนว่า หลักการเดียวกันสามารถมีรูปแบบที่แตกต่างกันได้

อีกประเด็นหนึ่งที่พบจากกรณีศึกษาคือ สัดส่วนของพื้นที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามเวลา เมื่อเริ่มต้น เกษตรกรอาจต้องกันพื้นที่ไว้สำหรับพื้นที่พุดินหรือจัดการน้ำก่อน เมื่อระบบน้ำเริ่มมั่นคง อาจเพิ่มพื้นที่ปลูกพืชอาหาร เมื่อมีผลผลิตเหลือ จึงพัฒนาไปสู่การแปรรูปหรือสร้างตลาด เมื่อครัวเรือนมีประสบการณ์มากขึ้น อาจเพิ่มกิจกรรมที่สร้างรายได้ หรือพัฒนาพื้นที่เป็นแหล่งเรียนรู้ ดังนั้น พื้นที่เกษตรจึงไม่ใช่สิ่งที่ต้องกำหนดครั้งเดียวแล้วไม่เปลี่ยนแปลง แต่สามารถ เรียนรู้และปรับตามสถานการณ์

สัดส่วนพื้นที่เปลี่ยนได้ตามเวลา

พื้นที่เกษตรไม่ได้กำหนดครั้งเดียวแล้วจบ แต่เรียนรู้และปรับตามสถานการณ์

แล้วควรใช้เกณฑ์อะไรในการออกแบบ?

ก่อนแบ่งพื้นที่ อาจใช้คำถามง่าย ๆ 5 ข้อ

น้ำ — มีน้ำจากไหน เก็บอย่างไร และเพียงพอหรือไม่?

อาหาร — คราวเรือนต้องกินอะไร และสามารถผลิตอะไรได้เอง?

รายได้ — กิจกรรมใดช่วยสร้างรายได้และลดความเสี่ยงจากการพึ่งพารายได้ทางเดียว?

ทรัพยากร — ดิน น้ำ พืช สัตว์ และวัสดุเหลือใช้สามารถเกื้อกูลกันอย่างไร?

ครัวเรือน — คนที่มีอยู่มีแรง เวลา ความรู้ และเงินทุนเพียงพอที่จะดูแลระบบหรือไม่?

คำตอบจากคำถามเหล่านี้จะช่วยกำหนดว่า พื้นที่ควรแบ่งอย่างไร

แทนที่จะกำหนดสัดส่วนไว้ก่อนแล้วพยายามนำพื้นที่ไปปรับให้เข้ากับตัวเลข

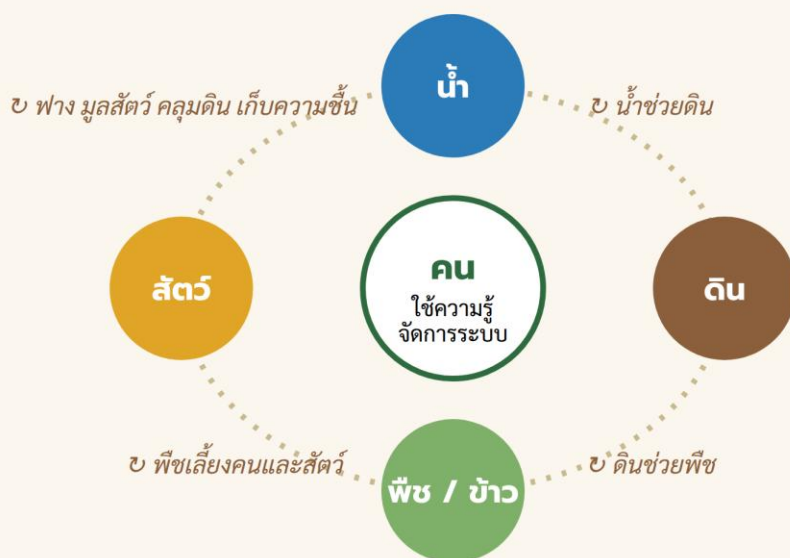
ออกแบบทรัพยากรให้ทำงานร่วมกัน

เกษตรทฤษฎีใหม่ไม่ได้มองทรัพยากรแต่ละอย่างแยกออกจากกัน น้ำไม่ได้มีหน้าที่เพียงหล่อเลี้ยงพืช ดินไม่ได้มีหน้าที่เพียงรองรับการเพาะปลูก และพืชไม่ได้มีหน้าที่เพียงสร้างรายได้ หากออกแบบให้เหมาะสม ทรัพยากรแต่ละส่วนสามารถช่วยเหลือกันและลดภาระของกันและกันได้

หัวใจของบทนี้จึงไม่ใช่การถามว่า “ควรมีอะไรบ้างในแปลงเกษตร” แต่คือ “สิ่งที่มีอยู่สามารถทำงานร่วมกันอย่างไร” จากกรณีศึกษาทั้ง 10 แห่ง พบแนวทางที่แตกต่างกันตามพื้นที่ แต่มีหลักคิดร่วมกัน คือ การออกแบบระบบให้เกิดการหมุนเวียนทรัพยากร ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก และใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์มากกว่าหนึ่งหน้าที่

ทรัพยากรที่ทำงานร่วมกัน

จาก “แปลงที่มีหลายกิจกรรม” สู่ “ระบบที่กิจกรรมเกื้อกูลกัน”

ของเหลือไม่ใช้ของเสีย: พาง → คลุมดิน/อาหารสัตว์ · มูลสัตว์
→ ปุ๋ย · เศษพืช → ปุ๋ยหมัก · ผลผลิตตกเกรด → แปรรูป

เครือข่าย ช่วยเติมสิ่งที่ครัวเรือนทำเองไม่ได้
เช่น ตลาด เครื่องมือ ความรู้

จาก “แยกกิจกรรม” สู่ “ระบบที่เกื้อกูลกัน”

การทำเกษตรแบบแยกส่วนอาจมองว่า นาข้าวคือกิจกรรมหนึ่ง บ่อปลาคืออีกกิจกรรมหนึ่ง เลี้ยงสัตว์คืออีกกิจกรรมหนึ่ง และปลูกไม้ยืนต้นก็เป็นอีกกิจกรรมหนึ่ง แต่เมื่อมองเป็นระบบ กิจกรรมเหล่านี้สามารถเชื่อมโยงกันได้

ข้าวให้ฟาง	ฟางนำกลับมาใช้คลุมดินหรือเป็นอาหารสัตว์
สัตว์ให้มูล	มูลนำกลับมาใช้เป็นปุ๋ยหรือปรับปรุงดิน
พืชให้เศษวัสดุ	เศษวัสดุนำกลับมาทำปุ๋ยหรือคลุมดิน
น้ำจากกิจกรรมหนึ่ง	สามารถนำไปใช้ต่อในอีกกิจกรรมหนึ่งได้ตามความเหมาะสม

หลักคิดสำคัญจึงไม่ใช่การเพิ่มจำนวนกิจกรรมให้มากที่สุด แต่คือการดูว่า กิจกรรมที่เลือกมานั้น ช่วยเหลือกันได้อย่างไร หากเพิ่มกิจกรรมแล้วต้องซื้อปัจจัยการผลิตเพิ่ม ใช้แรงงานเพิ่ม และสร้างภาระในการดูแลมากขึ้น ระบบอาจมีความหลากหลายมากขึ้น แต่ไม่ได้หมายความว่าความมั่นคงมากขึ้น ในทางกลับกัน กิจกรรมจำนวนไม่มากแต่เชื่อมโยงกันดี อาจสร้างประโยชน์ได้มากกว่าการทำหลายกิจกรรมที่ต่างคนต่างอยู่

น้ำกับดินต้องทำงานไปด้วยกัน

น้ำและดินเป็นฐานสำคัญของระบบการผลิต แต่การจัดการทั้งสองเรื่องไม่ควรแยกออกจากกัน พื้นที่ที่เก็บน้ำได้ดี แต่ดินเสื่อมโทรม อาจยังไม่สามารถใช้ประโยชน์จากน้ำได้เต็มที่ ขณะเดียวกันพื้นที่ที่ปรับปรุงดินดี แต่ไม่มีระบบน้ำที่เพียงพอ ก็ไม่สามารถรักษาการผลิตได้อย่างต่อเนื่อง จากกรณีศึกษาจึงสะท้อนว่า การจัดการน้ำควรพิจารณาควบคู่กับการรักษาความชื้นและการฟื้นฟูดิน เช่น การใช้พืชคลุมดิน การเพิ่มอินทรีย์วัตถุ การใช้วัสดุเหลือใช้ทางการเกษตร และการออกแบบพื้นที่ให้ชะลอการไหลของน้ำ

ในพื้นที่ลาดชัน การรักษาดินยังสัมพันธ์กับการจัดการน้ำ เพราะหากน้ำไหลเร็วเกินไป อาจพาหน้าดินออกจากพื้นที่ไปด้วย การออกแบบพื้นที่จึงต้องคิดทั้ง “น้ำจะไปไหน” และ “ดินจะอยู่ตรงไหน” นี่เป็นเหตุผลที่ระบบเกษตรที่ดีไม่ได้มีเพียงแหล่งน้ำ แต่ต้องมีวิธีทำให้น้ำอยู่ในพื้นที่นานพอ และนำความชื้นนั้นไปใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม

ของเหลือไม่จำเป็นต้องเป็นของเสีย

อีกบทเรียนหนึ่งจากหลายกรณีศึกษา คือ การเปลี่ยนมุมมองต่อ “ของเหลือ” ในระบบการผลิตทั่วไป วัสดุที่เหลือจากกิจกรรมหนึ่งอาจถูกมองว่าเป็นของเสีย แต่ในระบบเกษตรที่ออกแบบอย่างเชื่อมโยงกัน สิ่งเดียวกันนี้อาจกลายเป็นทรัพยากรของกิจกรรมอื่น

ตัวอย่างที่เห็นได้จากกรณีศึกษา ได้แก่ มูลสัตว์ คือ ปุ๋ยและวัสดุปรับปรุงดิน / เศษพืช คือ ปุ๋ยหมักหรือวัสดุคลุมดิน / ผลผลิตที่ไม่ได้จำหน่ายสด นำไปสู่การแปรรูป / วัสดุเหลือใช้เป็นเครื่องมือหรือวัสดุสำหรับกิจกรรมอื่น แนวคิดนี้ช่วยลดการซื้อปัจจัยการผลิตจากภายนอก และทำให้ทรัพยากรที่มีอยู่ภายในพื้นที่ถูกใช้ซ้ำได้มากขึ้น อย่างไรก็ตาม การหมุนเวียนทรัพยากรไม่จำเป็นต้องหมายถึงการนำทุกอย่างกลับมาใช้ทั้งหมด แต่ควรพิจารณาความเหมาะสม ต้นทุน แรงงาน และความปลอดภัยของแต่ละกิจกรรมร่วมด้วย

คนก็เป็นทรัพยากรของระบบเกษตร

ทรัพยากรสำคัญที่สุดในพื้นที่อาจไม่ใช่ที่ดิน น้ำ หรือเครื่องมือ แต่คือ **คน** จากกรณีศึกษาพบว่า สมาชิกในครัวเรือนแต่ละคนอาจมีความรู้และทักษะต่างกัน บางคนมีประสบการณ์ด้านการผลิต บางคนมีความรู้ด้านการบริหาร บางคนถนัดการตลาด การออกแบบ การแปรรูป หรือการประสานงาน เมื่อแบ่งบทบาทตามความถนัด ความรู้เหล่านี้จะกลายเป็นทุนของครัวเรือน

กรณีสวนเพชรสะท้อนการแบ่งบทบาทระหว่างงานผลิตกับการตลาด ขณะที่สวนธรรมชาติมีดีใช้ความรู้ด้านบริหาร การออกแบบ และประสบการณ์จากอาชีพเดิมมาสนับสนุนการจัดการพื้นที่ บทเรียนจึงไม่ได้อยู่ที่ว่าเกษตรกรต้องรู้ทุกเรื่องด้วยตนเอง แต่คือ รู้ว่าตนเองมีอะไร และรู้ว่าจะเชื่อมโยงกับใครเมื่อยังขาดอะไร

เครื่องมือควรช่วยคน ไม่ใช่เพิ่มภาระ

เทคโนโลยีและเครื่องมือสามารถช่วยลดแรงงานและต้นทุนได้ แต่การเลือกใช้ควรเริ่มจากปัญหาจริง ไม่ใช่เริ่มจากการมีเทคโนโลยีแล้วจึงหางานให้เทคโนโลยีทำ กรณีศึกษาพบทั้งการใช้พลังงานแสงอาทิตย์ ระบบสูบน้ำ เครื่องมือช่วยจัดการพื้นที่ และเครื่องมือที่เกษตรกรดัดแปลงขึ้นเอง

หลักคิดสำคัญคือ เลือกเครื่องมือจากงานที่ต้องการลดหรือแก้ หากเครื่องมือช่วยลดแรงงานที่ต้องทำซ้ำ ช่วยลดต้นทุน หรือทำให้กิจกรรมที่เดิมทำได้ยากสามารถดำเนินการได้ง่ายขึ้น เครื่องมือนั้นจึงมีความหมายต่อระบบ แต่หากเครื่องมือมีต้นทุนสูง ใช้งานซับซ้อน หรือจำเป็นต้องพึ่งพาช่างและอะไหล่จากภายนอกตลอดเวลา ก็อาจไม่เหมาะกับบริบทของครัวเรือน ดังนั้น **“เทคโนโลยีที่เหมาะสม”** ไม่จำเป็นต้องเป็นเทคโนโลยีที่ทันสมัยที่สุด แต่ควรเป็นเทคโนโลยีที่ ใช้ได้จริง ดูแลได้ และตอบโจทย์ของพื้นที่

ออกแบบให้เกิดประโยชน์หลายหน้าที่

แนวคิดสำคัญอีกประการหนึ่งคือ **การออกแบบทรัพยากรให้มีมากกว่าหนึ่งหน้าที่** ต้นไม้หนึ่งต้นอาจให้ทั้งอาหาร ร่มเงา วัสดุ และรายได้ สระน้ำอาจเป็นทั้งแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร แหล่งอาหาร และส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ พื้นที่ป่าอาจช่วยรักษาความชื้น เป็นแหล่งอาหาร และเป็นทุนระยะยาวของครัวเรือน การแปรรูปผลผลิตอาจไม่ได้เพิ่มเพียงรายได้ แต่ช่วยลดการสูญเสียของผลผลิตและสร้างงานในครัวเรือน การรวมกลุ่มอาจไม่ได้ช่วยเฉพาะเรื่องตลาด แต่ช่วยให้เข้าถึงความรู้ เครื่องมือ และปัจจัยการผลิตได้ด้วย การออกแบบเช่นนี้ทำให้ทรัพยากรหนึ่งส่วนสามารถสร้างประโยชน์ได้หลายด้าน โดยไม่จำเป็นต้องเพิ่มทรัพยากรใหม่ทุกครั้งที่ต้องการแก้ปัญหาใหม่

ออกแบบให้หนึ่งสิ่ง ทำได้หลายหน้าที่

ไม่ต้องเพิ่มทรัพยากรใหม่ทุกครั้งที่มีปัญหาใหม่

ต้นไม้		อาหาร	ร่มเงา	วัสดุ	รายได้
สระน้ำ		น้ำเพื่อการเกษตร	แหล่งอาหาร	ระบบนิเวศ	
ป่า		รักษาความชื้น	แหล่งอาหาร	ทุนระยะยาว	
การแปรรูป		เพิ่มรายได้	ลดการสูญเสีย	สร้างงานในครัวเรือน	
การรวมกลุ่ม		ตลาด	ความรู้	เครื่องมือ	ปัจจัยการผลิต

เกษตรที่มั่นคงไม่ได้เกิดจากการมีทรัพยากรมากที่สุด แต่เกิดจากการจัดความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรให้เหมาะสม น้ำช่วยดิน ดินช่วยพืช พืชช่วยคนและสัตว์ สัตว์ช่วยคืนธาตุอาหารสู่ดิน คนใช้ความรู้จัดการระบบ และเครือข่ายช่วยเติมเต็มสิ่งที่ครัวเรือนทำเองไม่ได้ เมื่อทรัพยากรแต่ละส่วนไม่ทำงานแยกจากกัน พื้นที่เกษตรจึงค่อย ๆ เปลี่ยนจาก “แปลงที่มีกิจกรรมหลายอย่าง” ไปสู่ “ระบบที่กิจกรรมต่าง ๆ เกื้อกูลกัน”

จากแปลงเกษตรสู่ระบบชีวิต และเศรษฐกิจครัวเรือน

เมื่อการจัดการน้ำ ดิน พืช สัตว์ และทรัพยากรต่าง ๆ เริ่มเชื่อมโยงกัน สิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้เปลี่ยนแปลงเฉพาะ “แปลงเกษตร” แต่กำลังเปลี่ยนวิถีจัดการชีวิตของครัวเรือนด้วย เกษตรทฤษฎีใหม่จึงไม่ควรถูกมองเพียงว่าเป็นวิธีจัดพื้นที่เพื่อผลิตอาหาร แต่เป็นการออกแบบ ระบบชีวิตที่เชื่อมโยงอาหาร รายได้ รายจ่าย แรงงาน เวลา ทรัพยากร และความสัมพันธ์ของครัวเรือนเข้าด้วยกัน

คำถามสำคัญจึงเปลี่ยนจาก “แปลงนี้จะผลิตอะไร?” เป็น “ระบบเกษตรนี้จะช่วยให้ครัวเรือนดำรงชีวิตอย่างมั่นคงขึ้นได้อย่างไร?”

ผลผลิตไม่ได้มีเพียง “รายได้”

เมื่อพูดถึงผลลัพธ์ของการทำเกษตร หลายคนมักนึกถึงจำนวนผลผลิตหรือรายได้จากการขาย แต่กรณีศึกษาทั้ง 10 แห่งทำให้เห็นว่า ผลลัพธ์ของระบบเกษตรมีหลายด้าน กล่าวคือ ผักที่ปลูกไว้กินเอง คือ รายได้ที่ไม่ต้องจ่ายออก ข้าวที่ผลิตไว้บริโภค คือ การลดการพึ่งพาการซื้ออาหาร การมีไม้ผลและสัตว์หลายชนิด คือ การกระจายความเสี่ยง การใช้มูลสัตว์และเศษวัสดุในพื้นที่ คือ การลดต้นทุนการผลิต การแปรรูปผลผลิต คือ การเพิ่มมูลค่า และการมีเครือข่าย คือ การเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงตลาดและทรัพยากร

ดังนั้น การประเมินความสำเร็จของระบบเกษตรจึงไม่ควรมองเฉพาะเงินที่ได้รับจากการขาย แต่ควรมองด้วยว่า ระบบช่วยให้ครัวเรือน ลดรายจ่าย ลดความเสี่ยง และเพิ่มความสามารถในการพึ่งพาตนเองได้มากขึ้นเพียงใด

“ลดรายจ่าย” อาจสำคัญพอ ๆ กับ “เพิ่มรายได้”

สำหรับครัวเรือนเกษตร รายได้ที่เพิ่มขึ้นไม่ได้หมายความว่าความมั่นคงจะเพิ่มขึ้นเสมอ หากในเวลาเดียวกันต้นทุนการผลิต หนี้สิน หรือค่าใช้จ่ายในครัวเรือนเพิ่มขึ้นด้วย การผลิตอาหารเพื่อบริโภคเองจึงมีความหมายมากกว่าการมีอาหารอยู่ในแปลง เพราะช่วยลดเงินที่ต้องนำออกไปซื้ออาหาร เช่นเดียวกับการนำวัสดุที่มีอยู่กลับมาใช้ การทำปุ๋ย การใช้เมล็ดพันธุ์ที่เก็บเอง หรือการใช้ทรัพยากรภายในพื้นที่ ล้วนเป็นวิธีลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก

ด้วยเหตุนี้ ระบบเกษตรที่ดีจึงอาจสร้างความมั่นคงได้จากสองทางพร้อมกัน เพิ่มสิ่งที่ครัวเรือนมี และลดสิ่งที่ครัวเรือนต้องจ่าย สองเรื่องนี้ต้องถูกพิจารณาไปพร้อมกัน

ความมั่นคงมาจาก 2 ทางพร้อมกัน

ผลผลิตไม่ได้มีเพียง “รายได้จากการขาย”

— ลดสิ่งที่ต้องจ่าย

ผักที่ปลูกกินเอง = เงินที่ไม่ต้องจ่ายออก

ข้าวบริโภคเอง = ลดการซื้ออาหาร

มูลสัตว์ เศษวัสดุ ทำปุ๋ย = ลดต้นทุน

เมล็ดพันธุ์เก็บเอง = ลดพึ่งพาภายนอก

+ เพิ่มสิ่งที่ได้

พืช สัตว์ หลายชนิด = กระจายความเสี่ยง

แปรรูปผลผลิต = เพิ่มมูลค่า

เครือข่าย = เข้าถึงตลาดและทรัพยากร

รายได้หลายช่วงเวลา หลายช่องทาง

ครัวเรือนพึ่งตนเองได้มากขึ้น · ลดความเสี่ยง · อาหารมั่นคงเป็นฐาน

อาหารคือฐานของเศรษฐกิจครัวเรือน

หนึ่งในบทเรียนสำคัญจากกรณีศึกษา คือ การผลิตอาหารไม่ควรถูกมองว่าเป็นกิจกรรมที่สร้างรายได้น้อยกว่าการผลิตเพื่อขายเสมอไป อาหารที่ผลิตได้เองมีคุณค่าทางเศรษฐกิจในรูปของค่าใช้จ่ายที่ไม่ต้องเกิดขึ้น แนวคิด “ปลูกเพื่อกินก่อน” ในกรณีของปราชิตจึงเป็นมากกว่าการเลือกชนิดพืช แต่เป็นการจัดลำดับความสำคัญของครัวเรือน โดยให้ความมั่นคงทางอาหารเป็นฐานก่อน แล้วจึงต่อยอดไปสู่กิจกรรมสร้างรายได้

เมื่ออาหารในครัวเรือนมีความมั่นคง การตัดสินใจด้านเศรษฐกิจก็อาจมีความยืดหยุ่นมากขึ้น เพราะไม่จำเป็นต้องเร่งขายผลผลิตทุกอย่างเพื่อให้มีเงินสำหรับการดำรงชีวิตในระยะสั้น

รายได้ควรมีหลายทาง แต่ไม่จำเป็นต้องทำทุกอย่าง

ความหลากหลายของกิจกรรมสามารถช่วยลดความเสี่ยงจากการพึ่งพารายได้ทางเดียว แต่ไม่ได้หมายความว่าครัวเรือนต้องปลูกพืชทุกชนิดหรือทำกิจกรรมให้มากที่สุด สิ่งสำคัญคือการสร้าง รายได้หลายช่วงเวลาและหลายช่องทาง ตามกำลังของครัวเรือน

บางกิจกรรมให้ผลผลิตเร็ว บางกิจกรรมสร้างรายได้ระยะกลาง บางกิจกรรมเป็นทรัพย์สินระยะยาว บางกิจกรรมช่วยลดรายจ่าย บางกิจกรรมสร้างรายได้โดยตรง บางกิจกรรมช่วยสนับสนุนกิจกรรมอื่น กรณีวนเกษตรของสุรรัตน์แสดงให้เห็นการจัดระบบที่มีทั้งพืชหลายระดับ การแปรรูป และตลาด ขณะที่กรณีอื่นใช้การผสมผสานระหว่างพืช อาหาร ปศุสัตว์ และกิจกรรมอื่นตามบริบทของพื้นที่ จึงไม่ใช่คำถามว่า “ต้องมีรายได้กี่ทาง” แต่ควรถามว่า “รายได้และกิจกรรมที่มีอยู่ช่วยกันลดความเสี่ยงของครัวเรือนได้อย่างไร?”

จากผลผลิตสู่มูลค่า และตลาดต้องเดินไปพร้อมกับการผลิต

การขายผลผลิตสดเป็นเพียงทางเลือกหนึ่ง การแปรรูป การสร้างแบรนด์ บรรจุกัญท์ การขายผ่านเครือข่าย หรือการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ ล้วนเพิ่มมูลค่าจากทรัพยากรเดิม สวนเพชรพัฒนาจากการผลิตสู่การแปรรูป แบรินด์ และท่องเที่ยวเชิงเกษตร ขณะที่ลองเลยเชื่อมการผลิตกาแฟกับการแปรรูปและตลาดของชุมชน บทเรียนสำคัญคือ การเพิ่มรายได้ไม่จำเป็นต้องเพิ่มพื้นที่เสมอไป และการคิดเรื่องตลาดไม่ควรเกิดหลังผลิตเสร็จ แต่ควรเริ่มก่อนตัดสินใจว่าจะผลิตอะไร

เวลาและแรงงานก็มีต้นทุน

รายได้จากกิจกรรมการเกษตรไม่ควรถูกพิจารณาแยกจากแรงงานที่ใช้ กิจกรรมบางอย่างอาจสร้างรายได้สูง แต่ต้องใช้แรงงานมากและต้องดูแลทุกวัน ขณะที่บางกิจกรรมอาจสร้างรายได้ไม่มาก แต่ใช้แรงงานน้อยและช่วยลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน สำหรับครัวเรือนที่มีแรงงานจำกัด การเลือกกิจกรรมจึงควรดูทั้ง รายได้ ต้นทุน และเวลา

กรณีปราริชาตแสดงให้เห็นการออกแบบเครื่องมือและวิธีทำงานให้เหมาะกับแรงงานเพียงสองคน ขณะที่กรณีอื่นใช้การแบ่งบทบาทของสมาชิกในครอบครัวตามความถนัด สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่า แรงงานครัวเรือนไม่ใช่ทรัพยากรที่มีไม่จำกัด การออกแบบระบบที่ดีจึงต้องถามเสมอว่า “ทำแล้วใครเป็นคนทำ?”

ครัวเรือนคือหน่วยตัดสินใจ

แปลงเกษตรหนึ่งแปลงอาจมีศักยภาพทางกายภาพสูง แต่หากไม่สอดคล้องกับชีวิตของคนที่อยู่ดูแล แปลงนั้นก็อาจดำเนินต่อไปได้ยาก ครัวเรือนแต่ละครัวเรือนมีเงื่อนไขต่างกัน ทั้งอายุของสมาชิก สุขภาพ เวลา อาชีพหลัก รายได้ หนี้สิน ความรู้ และเป้าหมายในชีวิต

บางครัวเรือนต้องการอาหารเป็นหลัก บางครัวเรือนต้องการรายได้เพิ่ม บางครัวเรือนต้องการลดต้นทุน บางครัวเรือนต้องการสร้างอาชีพให้คนรุ่นใหม่กลับบ้าน และบางครัวเรือนต้องการรักษาที่ดิน และทรัพยากรไว้ในระยะยาว ดังนั้น การออกแบบระบบเกษตรจึงควรเริ่มจาก เป้าหมายของครัวเรือน ไม่ใช่เริ่มจากรูปแบบของแปลงเพียงอย่างเดียว

เมื่อครัวเรือนไปต่อคนเดียวไม่ได้ ระบบชีวิตและเศรษฐกิจครัวเรือนไม่จำเป็นต้องพึ่งพาทรัพยากรภายในแปลงทั้งหมด สิ่งที่ครัวเรือนทำไม่ได้ อาจใช้การรวมกลุ่มหรือเครือข่ายเข้ามาช่วย กรณีบุญญาภรณ์แสดงให้เห็นว่า การรวมกลุ่มสามารถช่วยแก้ข้อจำกัดเรื่องเงินทุน ปัจจัยการผลิต และตลาด ขณะที่กรณีสุรรัตนใช้เครือข่ายชุมชนเชื่อมโยงผลผลิตจากหลายพื้นที่เข้าสู่ระบบการแปรรูปและตลาด

ในบางกรณี เครื่องมือที่มีต้นทุนสูงก็อาจไม่จำเป็นต้องมีทุกครัวเรือน หากสามารถใช้ร่วมกันได้ ดังนั้น การพึ่งตนเองไม่ได้แปลว่า “ต้องทำทุกอย่างด้วยตัวเอง” แต่หมายถึงการรู้ว่า อะไรควรทำเอง อะไรควรทำร่วมกัน และอะไรควรขอความช่วยเหลือจากเครือข่าย

เป้าหมายสุดท้ายไม่ใช่แปลงที่สมบูรณ์แบบ

จากกรณีศึกษาทั้งหมด ไม่มีระบบใดที่เหมือนกัน และไม่มีระบบใดหยุดนิ่งอยู่กับรูปแบบเดิม ไม่ว่าจะเป็น พื้นที่มีการทดลอง ปรับพื้นที่ เปลี่ยนกิจกรรม พื้นฟูทรัพยากร สร้างตลาด รวมกลุ่ม และเรียนรู้จากประสบการณ์ จึงอาจกล่าวได้ว่า ระบบเกษตรที่เหมาะสมไม่ใช่ระบบที่ “ออกแบบเสร็จแล้ว” แต่เป็นระบบที่สามารถเรียนรู้และปรับตัวได้

เมื่อสถานการณ์ของครัวเรือนเปลี่ยน ระบบก็อาจต้องเปลี่ยนตาม เมื่อแรงงานลดลง กิจกรรมอาจต้องลดหรือปรับ เมื่อผลผลิตเพิ่มขึ้น อาจต้องพัฒนาการแปรรูป เมื่อทรัพยากรพื้นตัว อาจขยายกิจกรรมได้ เมื่อเกิดความเสี่ยงใหม่ อาจต้องปรับระบบอีกครั้ง

จากการทดลองสู่การเรียนรู้และการขยายผล

เกษตรกรทฤษฎีใหม่ตามภูมิสังคมไม่ได้จบลงเมื่อวางแผนพื้นที่เสร็จ หรือเมื่อเริ่มปลูกพืชแล้ว แต่เป็นกระบวนการที่ต้อง ลงมือทำ สังเกต เรียนรู้ และปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่อง กรณีศึกษาทั้ง 10 แห่งสะท้อนว่า ระบบเกษตรที่เกิดขึ้นในปัจจุบันไม่ได้เป็นผลจากการออกแบบเพียงครั้งเดียว หากเกิดจากประสบการณ์ที่สะสมขึ้นจากการทดลองจริงในพื้นที่

สิ่งที่น่าสนใจจึงไม่ใช่เพียงว่าแต่ละพื้นที่ “ทำอะไร” แต่คือ เมื่อสิ่งที่ทำไม่เป็นไปตามที่คาด เกษตรกรจัดการกับความผิดพลาดและนำสิ่งที่เรียนรู้ไปปรับระบบอย่างไร

ทดลองในพื้นที่เล็ก ก่อนเปลี่ยนทั้งระบบ

การเปลี่ยนแปลงระบบเกษตรทั้งแปลงในครั้งเดียวอาจมีความเสี่ยง ทั้งด้านเงินทุน แรงงาน และผลผลิต กรณีศึกษาบางแห่งจึงเลือกเริ่มจากพื้นที่ขนาดเล็กก่อน แล้วใช้พื้นที่นั้นเป็นสนามทดลอง กรณีของรังสิต จังหวัดสุราษฎร์ธานี แสดงให้เห็นแนวทางนี้อย่างชัดเจน โดยใช้พื้นที่ประมาณ 2.5 ไร่เป็นแปลงทดลอง ก่อนนำประสบการณ์ที่ได้ไปปรับใช้กับพื้นที่ส่วนอื่น การทดลองทำให้สามารถเห็นผลจริงว่า การจัดพื้นที่ ระบบน้ำ และกิจกรรมการผลิตสามารถทำงานร่วมกันได้หรือไม่ ก่อนที่จะตัดสินใจขยายระบบ

วิธีคิดเช่นนี้ทำให้ “การทดลอง” กลายเป็นเครื่องมือจัดการความเสี่ยง แทนที่จะต้องมั่นใจว่ารูปแบบที่ออกแบบไว้จะถูกต้องตั้งแต่ต้น การทดลองจึงไม่จำเป็นต้องเป็นโครงการขนาดใหญ่ อาจเริ่มจากแปลงขนาดเล็ก พืชบางชนิด ระบบน้ำบางส่วน วิธีจัดการดินบางวิธี หรือกิจกรรมใหม่เพียงหนึ่งกิจกรรม แล้วจึงสังเกตผลที่เกิดขึ้นจริง

ไม่ได้ผลก็เป็นข้อมูล

การทดลองในพื้นที่จริงย่อมมีทั้งสิ่งที่ได้ผลและสิ่งที่ต้องแก้ไข บทเรียนสำคัญจากกรณีศึกษาคือ ความผิดพลาดไม่ได้หมายถึงการทดลองล้มเหลว หากสามารถนำข้อมูลกลับมาใช้ในการตัดสินใจครั้งต่อไปได้ เมื่อพื้นที่บางส่วนมีปัญหา เกษตรกรสามารถย้อนกลับมาพิจารณาว่าเกิดจากอะไร เช่น

น้ำไม่พอ	→ ต้องปรับแหล่งน้ำหรือระบบกระจายน้ำ
พืชไม่เหมาะกับพื้นที่	→ เปลี่ยนชนิดหรือเปลี่ยนตำแหน่งปลูก
กิจกรรมมากเกินไป	→ ลดจำนวนกิจกรรมหรือปรับวิธีทำงาน
ต้นทุนสูงเกินไป	→ หาวิธีลดต้นทุนหรือใช้ทรัพยากรภายในพื้นที่
ตลาดไม่รองรับ	→ ทบทวนชนิดผลผลิต ปริมาณการผลิต หรือช่องทางจำหน่าย

ดังนั้น การเรียนรู้จากพื้นที่ไม่ได้หมายถึงการสะสมเฉพาะ “วิธีที่สำเร็จ” แต่รวมถึงการรู้ว่า อะไรไม่เหมาะกับพื้นที่ และเพราะเหตุใด ข้อมูลเหล่านี้มีคุณค่า เพราะช่วยไม่ให้ครัวเรือนต้องกลับไปทำผิดพลาดแบบเดิมซ้ำอีก

สังเกตระบบ ไม่ใช่ดูเฉพาะผลผลิต

การประเมินว่าระบบเกษตรได้ผลหรือไม่ ไม่ควรดูเพียงปริมาณผลผลิตหรือรายได้ที่เพิ่มขึ้นในช่วงเวลาหนึ่ง เพราะระบบเกษตรมีความสัมพันธ์หลายด้าน หลังจากทดลองแล้ว จึงควรสังเกตอย่างน้อย 4 เรื่อง

สิ่งที่สังเกต	คำถามที่ควรถาม
ทรัพยากร	ดินดีขึ้นหรือไม่ น้ำเพียงพอขึ้นหรือไม่
การผลิต	พืชและสัตว์เติบโตอย่างไร กิจกรรมใดเกื้อกูลกัน
ครัวเรือน	ใช้แรงงานและเวลามากเกินไปหรือไม่ ลดรายจ่ายได้หรือไม่
เศรษฐกิจ	รายได้เพิ่มขึ้นหรือไม่ ต้นทุนเหมาะสมหรือไม่ ตลาดรองรับหรือไม่

การมองเช่นนี้ทำให้เห็นว่า กิจกรรมหนึ่งอาจไม่ได้สร้างรายได้สูงที่สุด แต่หากช่วยลดค่าอาหาร ลดต้นทุนการผลิต หรือสร้างปุ๋ยให้กิจกรรมอื่น กิจกรรมนั้นก็อาจมีความสำคัญต่อระบบโดยรวม

เมื่อได้ผล จึงค่อยขยาย

การขยายผลไม่จำเป็นต้องหมายถึงการเพิ่มพื้นที่ทันที แต่อาจหมายถึงการนำสิ่งที่เรียนรู้จากจุดหนึ่งไปปรับใช้กับจุดอื่น

ลำดับการพัฒนาอาจเป็น ทดลอง - สังเกต - ปรับ - ทดลองซ้ำ - เห็นผล - ขยาย การขยายในแต่ละขั้นควรเกิดขึ้นเมื่อครัวเรือนมีความมั่นใจมากขึ้นว่า ระบบนั้นเหมาะกับพื้นที่และสามารถดูแลได้จริง กรณีศึกษาจึงชี้ให้เห็นว่า การขยายที่ดีไม่ได้เกิดจากการ “ทำให้ใหญ่ขึ้น” เพียงอย่างเดียว แต่เป็นการขยายสิ่งที่พิสูจน์แล้วว่าเหมาะสม

หากระบบน้ำในพื้นที่หนึ่งทำงานได้ดี อาจขยายไปยังแปลงอื่น

หากพืชอาหารชนิดหนึ่งเหมาะกับพื้นที่ อาจเพิ่มพื้นที่ปลูก

หากกิจกรรมแปรรูปมีตลาดรองรับ อาจเพิ่มกำลังการผลิต

หากการรวมกลุ่มสร้างประโยชน์ได้จริง อาจขยายสมาชิกหรือกิจกรรมของกลุ่ม

จากการทำเกษตร สู่กระบวนการเรียนรู้ตลอดเวลา

เมื่อมองกรณีศึกษาทั้ง 10 แห่งร่วมกัน จะเห็นว่าเกษตรทฤษฎีใหม่ตามภูมิสังคมไม่ได้เป็นคำตอบที่กำหนดไว้ล่วงหน้า แต่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นระหว่าง **คนกับพื้นที่** พื้นที่ให้ข้อมูลผ่านน้ำ ดิน พืช สัตว์ และสภาพแวดล้อม ครัวเรือนให้ข้อมูลผ่านแรงงาน เวลา ความรู้ รายได้ และความต้องการ การลงมือทำทำให้เกิดประสบการณ์ ประสบการณ์นำไปสู่การปรับเปลี่ยน และเมื่อสิ่งที่ปรับเริ่มได้ผล จึงสามารถนำไปขยายต่อ

ดังนั้น เส้นทางของการพัฒนาระบบเกษตรจึงไม่จำเป็นต้องเป็นเส้นตรง หากมีลักษณะเป็นวงจร
รู้พื้นที่ - ทดลอง - สังเกต - เรียนรู้ - ปรับ - ทดลองใหม่ - ขยายผล - เรียนรู้ต่อ หัวใจสำคัญจึงไม่ใช่การหา
คำตอบที่ “ถูกต้องที่สุด” ตั้งแต่เริ่มต้น แต่คือการสร้างระบบที่ เรียนรู้และปรับตัวได้ตลอดเวลา

วงจรการเรียนรู้จากพื้นที่จริง

เส้นทางพัฒนาไม่ใช่เส้นตรง แต่เป็นวงจรที่หมุนต่อเนื่อง

บทสรุป: จากเกษตรทฤษฎีใหม่สู่การออกแบบระบบชีวิตตามภูมิสังคม

หนังสือ “องค์ความรู้เกษตรทฤษฎีใหม่ตามภูมิสังคม” เริ่มต้นจากคำถามง่าย ๆ ว่า หากเกษตรทฤษฎีใหม่ถูกนำไปใช้ในพื้นที่จริง ซึ่งแต่ละพื้นที่มีดิน น้ำ ภูมิประเทศ แรงงาน ความรู้ รายได้ และข้อจำกัดแตกต่างกัน เกษตรกรจะนำหลักการดังกล่าวไปปรับใช้อย่างไร

จากการศึกษากรณีเกษตรกรต้นแบบ 10 ราย/กลุ่ม ในพื้นที่ 4 ภูมิภาค ทำให้เห็นว่า คำตอบไม่ได้อยู่ที่การค้นหาแบบแผนเดียวที่ทุกพื้นที่ต้องทำตาม หากแต่อยู่ที่ **วิถีคิด วิถีตัดสินใจ และกระบวนการปรับตัวของแต่ละครัวเรือน** เกษตรทฤษฎีใหม่ในชีวิตจริงจึงไม่ได้เกิดจากการนำสูตรสำเร็จไปวางลงบนพื้นที่ แต่เกิดจากการนำหลักการไปตีความและออกแบบใหม่ให้สอดคล้องกับ ภูมิสังคม ของแต่ละพื้นที่

องค์ความรู้จากการศึกษาครั้งนี้จึงไม่ได้ชี้ไปสู่คำตอบว่า “เกษตรทฤษฎีใหม่ที่ถูกต้องต้องหน้าตาเป็นอย่างไร” หากแต่ชวนให้เปลี่ยนคำถามเสียใหม่

เปลี่ยนคำถาม เปลี่ยนวิธีคิด

จากคำถามเดิม

สู่คำถามใหม่

ต้องแบ่งพื้นที่อย่างไร?

พื้นที่ของเราต้องการอะไร?

ควรปลูกอะไร?

อะไรเหมาะกับทรัพยากรและชีวิตของเรา?

ทำอย่างไรให้ได้ผลผลิตมากที่สุด?

ทำอย่างไรให้ระบบดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง?

จะทำให้เหมือนต้นแบบได้อย่างไร?

จะเรียนรู้อะไรจากต้นแบบ แล้วปรับให้เหมาะกับเรา?

จาก “ต้องแบ่งพื้นที่อย่างไร?” ไปสู่ “พื้นที่ของเราต้องการอะไร?” จาก “ควรปลูกอะไร?” ไปสู่ “อะไรเหมาะกับทรัพยากรและชีวิตของเรา?” จาก “ทำอย่างไรให้ได้ผลผลิตมากที่สุด?” ไปสู่ “ทำอย่างไรให้ระบบดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง?” และจาก “จะทำให้เหมือนพื้นที่ต้นแบบได้อย่างไร?” ไปสู่ “เราจะเรียนรู้อะไรจากพื้นที่ต้นแบบ แล้วนำมาปรับให้เหมาะกับพื้นที่ของเราได้อย่างไร?”

กรณีศึกษาทั้ง 10 แห่งจึงไม่ได้มีคุณค่าเพียงในฐานะตัวอย่างของความสำเร็จ แต่มีคุณค่าในฐานะพื้นที่แห่งการเรียนรู้ ที่ทำให้เห็นว่า หลักการเดียวกันสามารถถูกตีความและนำไปปฏิบัติได้หลากหลาย เมื่อเงื่อนไขของพื้นที่และชีวิตแตกต่างกัน เกษตรทฤษฎีใหม่ตามภูมิสังคมจึงอาจสรุปได้ด้วยแนวคิดสั้น ๆ ว่า รู้พื้นที่ รู้คน รู้ข้อจำกัด ออกแบบให้เหมาะสม ทดลองทำ เรียนรู้จากผล ปรับระบบ ค่อย ๆ ขยาย และท้ายที่สุด สิ่งที่สำคัญกว่าการได้แปลงเกษตรที่มีรูปแบบสมบูรณ์ คือการได้ ระบบชีวิตที่ครัวเรือนสามารถพึ่งพาตนเอง ลดความเสี่ยง ใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า และปรับตัวได้เมื่อเงื่อนไขเปลี่ยนแปลง เพราะหัวใจของเกษตรทฤษฎีใหม่ตามภูมิสังคมจึงไม่ใช่การทำให้ทุกพื้นที่ “เหมือนกัน” หากคือการทำให้แต่ละพื้นที่สามารถ “อยู่ได้อย่างเหมาะสมกับสิ่งที่ตนเองมี”

บทเรียนจากพื้นที่ เชื่อมกับหลักคิด

ตัวอย่างการเชื่อมโยงบทเรียน 10 กรณีกับ 3 หัว 2 เงื่อนไข และหลักการทรงงาน

หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

พอประมาณ	ทำเท่ากำลังแรงงาน ประชากร: แรงงาน 2 คน ออกแบบเครื่องมือให้พอดีแรง
มีเหตุผล	ตัดสินใจจากข้อมูล สุพจน์: ดูต้นทุนและผลตอบแทน ไม่ดูแค่รายได้
มีภูมิคุ้มกัน	กระจายความเสี่ยง สุรรัตน์: รับซื้อต่อเนื่องแม้ราคาผันผวน
ความรู้	ทดลองก่อนขยาย รังสิต: แปลงทดลอง 2.5 ไร่
คุณธรรม	โปร่งใส เป็นธรรม บุญญภรณ์: บริหารเงินกลุ่มตรวจสอบได้

หลักการทรงงาน

ภูมิสังคม — ทั้ง 10 กรณี ปรับตามพื้นที่
ทำตามลำดับขั้น — น้ำก่อน ดินก่อน อาหารก่อน
แก้ปัญหาที่จุดเล็ก — เริ่มแปลงเล็ก ทุนต่ำ
ใช้ธรรมชาติช่วยธรรมชาติ — อนุศิลป์: แรงโน้มถ่วง ผักตบ บำบัดน้ำ
ความเพียร — ปกรณ์: พื้นดิน 6-7 ปี
ประหยัด เรียบง่าย ได้ประโยชน์สูงสุด — เครื่องมือใช้ร่วมกัน ดัดแปลงใช้เอง
รู้ รัก สามัคคี — รวมกลุ่มโคขุน ตลาดชุมชนลองเลย

